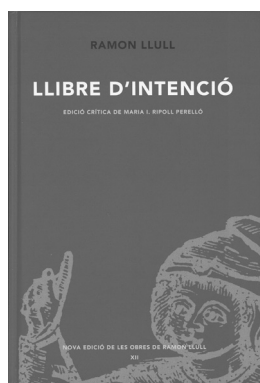

Notes bibliogràfiques

Llibre d'intenció **Ramon Llull**

ed. Maria Isabel Ripoll Perelló
Palma: Patronat Ramon Llull («Nova Edició de les Obres de Ramon Llull», 12), 2013, 230 pp.

El darrer volum de la NEORL presenta l'edició crítica de la versió catalana d'una obra significativa dins la producció lul·liana, el *Llibre d'intenció*. Aquesta obra ofereix la sistematització, en forma de tractat i des d'una perspectiva ètica i moral, de la teoria de la primera i la segona intenció de Ramon Llull, una doctrina fonamental en la producció lul·liana que apareix de manera constant des de les primeres obres de l'autor (la *Lògica del Gatzell* i el *Llibre de contemplació en Déu*) i que s'ha considerat un *leitmotiv* de la filosofia lul·liana. Com explica l'editora a la introducció del volum, al *Llibre d'intenció* Llull desenvolupa la «teoria general»

de la doble intenció: després de la part inicial (I) en què defineix el concepte d'«intenció» i n'explica la divisió en primera i segona intenció (és a dir, causa final o objectiu i mitjans per aconseguir aquest fi), segueixen les parts dedicades a explicar l'aplicació d'aquesta divisió en Déu (II), la creació (III), l'encarnació (IV) i en diversos àmbits de la vida individual i social de l'home (els trenta capítols en què es divideix la cinquena part, «De temptació»).

Es tracta d'una de les anomenades obres de doble tradició, és a dir, que té versió catalana i versió llatina: ens ha pervingut en quinze manuscrits catalans i en setze de llatins. Diversos documents (principalment catàlegs i inventaris de biblioteques i de béns) confirmen que va ser una obra molt difosa, llegida per un públic força divers (laics menestrals, mercaders, nobles o preveres), i que fins i tot durant el segle xv, el període de màxima circulació de l'obra, va ser traduïda al castellà, encara que —lamentablement— no conservem cap còpia d'aquesta versió. Al segle xviii, en el marc del projecte d'edició de les obres llatines de Llull desenvolupat per Salzinger i el seu equip, se'n va editar per primera vegada el text llatí; a les acaballes del xix Jeroni Rosselló va editar per primera vegada el text català (partia dels manuscrits A i D conservats a Palma, però sabem que l'editor va modificar la gra-

fia original, va seleccionar les lliçons de manera aleatòria i fins i tot va traduir passatges de l'edició maguntina); al segle xx, en el marc del projecte d'edició crítica de les obres catalanes de Llull, Salvador Galmés (1935) va fer-ne una altra edició que ha estat la base de les edicions divulgatives i traduccions dels últims seixanta anys. Ara bé, la de Galmés tampoc és pròpiament una edició filològica: malgrat que oferia una llista de tots els manuscrits catalans i llatins de l'obra coneguts aleshores, l'editor no va tenir accés a tots els testimonis catalans i va establir el text a partir de D, que va collacionar amb A i B.

L'edició publicada a les NEORL, resultat de la tesi doctoral que l'editora va presentar l'any 2012, compleix els requisits d'una bona edició establerta amb criteris filològics. L'editora ha analitzat detingudament la transmissió del text (la tradició manuscrita directa i indirecta, les referències en catàlegs i inventaris, i les edicions precedents), ha collacionat tots els manuscrits catalans conservats del *Llibre d'intenció* i ha tingut en compte la versió llatina de l'obra a l'hora de preparar la *recensio*, seleccionar el manuscrit de base per a l'edició i establir el text crític. Com mostra Ripoll, són poques les variants que permeten traçar l'*stemma* de testimonis de l'obra catalana: és possible distingir dues famílies, però no

sempre són clares les relacions de filiació entre els testimonis d'una de les famílies, o la posició que ocupen alguns testimonis fragmentaris respecte d'una i altra família (com és el cas d'E i Q). En altres casos, però, tant els resultats de la *recensio* com els de l'anàlisi codicològica permeten establir clarament el tipus de filiació existent entre els manuscrits (és el cas d'IN, de VLPH i de CB dins de la segona família). L'anàlisi de les variants posa de manifest la importància del testimoni M (Palma, Biblioteca Bartolomé March, 102-V2-1) en la tradició catalana de l'obra i en justifica la selecció com a manuscrit de base de l'edició; es tracta d'un testimoni pròxim a l'arquetip, que presenta força coherència textual i que connecta amb els testimonis de més autoritat que transmeten la versió llatina de l'obra (un manuscrit del segle XIII que va pertànyer a Pere de Llemotges i l'*Electorium magnum*, la compilació d'obres lul·lianes feta per Tomàs Le Myésier). Les variants significatives dels testimonis (tots els testimonis catalans —també les edicions de Rosselló i de Galmés— i els dos testimonis llatins més antics, Lt) s'han recollit en apartat negatiu de manera exhaustiva, i algunes notes aclareixen alguns *loci critici*. Al final, en apèndix, l'editora presenta un estudi de la llengua del manuscrit U; amb això respon les hipòtesis presentades per Perarnau (1982) i, posteriorment, per Badia, Santanach i Soler (2009) sobre la fisonomia occitanitzant de la llengua d'aquest manuscrit, i apunta la possible existència d'una versió preparada en l'*scriptorium* lul·lià (de la qual descendiria aquest testimoni) per a l'elaboració d'una còpia occitana. Amb aquests resultats, doncs, és possible connectar el *Llibre d'intenció* amb el grup

d'obres didàctiques per a laics de l'etapa quaternària de l'Art, que presenten mostres occitanes o occitanitzants (la *Doctrina pueril*, el *Blaquerna* o el *Fèlix*), i amb les vies de difusió pensades per a aquest tipus d'obres.

Com es pot observar a l'estudi introductori que acompanya l'edició, la relació de dades històriques, codicològiques i filològiques i el rigor i la prudència a l'hora d'interpretar aquestes dades, en relació amb la composició i les vies de transmissió de l'obra, són paràmetres que permeten aportar nova llum sobre el *Llibre d'intenció* i traçar un dibuix força complet i gens fantasiós de la posició que ocupa aquest tractat breu de la primera i la segona intenció en la producció i la tradició lul·lianes: (a) la relació amb obres del mateix període de caràcter divulgatiu, com la *Doctrina pueril* i el *Romanç d'Évast e Blaquerna*; (b) l'existència de dues tradicions lingüístiques de l'obra (catalana i llatina) que es remunten a l'època de l'autor, i les connexions que es poden establir entre famílies de les dues tradicions a partir d'alguns dels testimonis conservats; (c) la gran difusió de la versió catalana durant el segle XV entre un públic força divers i la connexió entre el públic real que ha llegit l'obra i el potencial al qual fa referència l'autor al text.

Com hem vist, el *Llibre d'intenció* es planteja com un tractat monogràfic sobre la doctrina teleològica, una doctrina que basteix tota l'obra lul·liana i que, per tant, connecta estretament aquest breu tractat amb algunes de les obres didàctiques destinades a convèncer els cristians del desordenament del món per la inversió de les intencions. El destinatari del fill és un recurs literari que permet adreçar-se genèricament al laic cristià, el

«poble» del darrer capítol del manual didàctic sobre la intenció i la temptació, que és la darra part de l'obra. Llull mostra la doctrina de les dues intencions des de Déu fins al poble, en un descens que, segons l'editora, «reflecteix l'estructura de la creació i que és alhora instrumental, per mostrar al lector com lloar i servir Déu (com a causa final) i com actuar moralment» (46). En un article publicat a *Studia Lulliana* (2012), Ripoll mostra com es produeix l'aplicació pràctica de la doctrina de la primera intenció al *Blaquerna*, d'acord amb els ensenyaments del *Llibre d'intenció* sobre l'ordenació de les intencions en la creació i en diversos àmbits de la vida, individual i social. Tenir en compte aquesta obra, doncs, és important per valorar alguns aspectes de la doctrina de les intencions i l'actuació moral de l'home cristià en la producció lul·liana i, sens dubte, aquesta nova edició és un bon mitjà (o segona intenció) per fer-ho.

ANNA FERNÀNDEZ CLOT

COM ENTENDRE L'EDAT MITJANA

Jacques Le Goff, *Faut-il vraiment découper l'histoire en tranches?*, París: Éditions du Seuil, 2014.

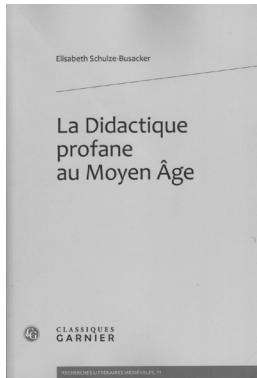
Jean Verdon, *Le Moyen Âge, ombres et lumières*, París: Perrin, 2013.

AUSIÀS MARCH

Elena Sánchez López, *Estudi de la llengua d'Ausiàs March a través de les col·locacions: una aproximació semiautomàtica*, Berlín - Boston: De Gruyter, 2013.

Marina Mestre Zaragoza, *Ausiàs March. L'impossible orthodoxie de l'être*, Madrid: Casa de Velázquez, 2014.

La Didactique profane au Moyen Âge
Elisabeth Schulze-Busacker

París: Classiques Garnier («Recherches Littéraires Médiévales», 11), 2012, 282 pp.

La publicació d'un llibre d'aquestes característiques és una excel·lent notícia per als estudiosos de la tradició gnòmica i paremiològica medieval. Si bé la producció científica consagrada a aquesta disciplina en els darrers decennis no és del tot negligible, els investigadors no disposen de gaires visions de conjunt o estats de la qüestió globals que els permetin explorar el terreny amb una certa seguretat. Sortosament, aquest buit bibliogràfic ha estat en bona part omplert en els últims anys amb l'aparició, per posar dos exemples, de manuals com els de Marta Haro, *Literatura de castigos en la Edad Media libros y colecciones de sentencias* (Madrid: Ediciones del Laberinto, 2003), o el de Sibylle Hallik, *Sententia und Proverbium: Begriffsgeschichte und Texttheorie in Antike und Mittelalter* (Köln: Böhlau, 2007). El primer presenta una panoràmica de les col·leccions de sentències escrites en castellà durant els segles XIII–XV, mentre que el segon és una utilíssima i completíssima eina de recerca que ofereix informació exhaustiva de la teoria retòrica

del proverbi i la sentència, des de l'antiguitat fins a la baixa Edat Mitjana.

Elisabeth Schulze-Busacker ha dedicat la pràctica totalitat de la seva carrera com a investigadora a la literatura didàctica medieval francesa i occitana, però el nucli de la seva recerca ha estat sens dubte l'estudi de la tradició paremiològica medieval i la seva evolució. Així doncs, no pot sorprendre gens ni mica que el llibre que Classiques Garnier posa en mans dels lectors sigui, en bona mesura, una manera de posar en ordre la feina feta fins a l'actualitat. En aquest sentit, l'obra presenta la gran virtut d'haver estat concebuda com una generosa síntesi del saber acumulat per Schulze-Busacker, centrada especialment en la tradició paremiològica francesa. Tot i així, fidel a les perspectives i els criteris que han guiat la seva recerca des dels seus inicis, l'autora no es limita a descriure de manera succinta i mecànica els textos que pertanyen a aquesta tradició, sinó que n'estableix els fonaments i ressegueix les línies d'evolució del gènere que determinen l'aparició i el caràcter de les obres que analitza.

En efecte, inspirada sobretot per l'esperit de l'ingent *Thesaurus Proverbiorum Medii Aevi* (TPMA), impulsat per Samuel Singer, Schulze-Busacker ha partit sempre de la base que la tradició paremiològica medieval és un fidel reflex de la unitat espiritual europea, apuntalada evidentment en l'herència grecoromana i judeocristiana. Així, la major part dels materials paremiològics que constitueixen el tronc de les tradicions vernaculars desenvolupades a partir del segle XII provenen d'aquest fons comú transmès pels textos escripturals i pels reculls de sentències pagans que es van fixar

en els darrers segles de l'antiguitat. És justament als processos de formació, transmissió i evolució d'aquesta tradició que Schulze-Busacker dedica la segona part del llibre, titulada «Évolution des genres». Abans, però, cal abordar l'espinesca qüestió de la «Délimitation des genres», que per a l'autora vol dir bàsicament establir les línies que diferencien el proverbi de la sentència. Per dur a bon port aquest objectiu, atesa la poca atenció teòrica que l'Edat Mitjana va dispensar a aquesta qüestió, Schulze-Busacker es veu obligada a recórrer a la teoria retòrica clàssica i a les recerques paremiològiques contemporànies. Segons l'autora, des de Plató i Aristòtil hi ha hagut dues orientacions fonamentals en l'anàlisi teòrica dels materials paremiològics: d'una banda, una aproximació fenomenològica que tendeix a definir les formes sentencioses com un conjunt; de l'altra, una perspectiva logicomoral que ha promogut la compilació de materials paremiològics amb l'objectiu d'establir el lloc que han d'ocupar aquestes fórmules en un sistema d'expressió verbal codificat (13–14). D'altra banda, les definicions antigues dels dos conceptes coincideixen en diversos punts que caracteritzarien les dues formes: la formulació succinta, la presentació d'una veritat universalment coneguda o acceptada de manera general i l'expressió d'experiències o fets de la vida humana. A més, en el cas del proverbi, Aristòtil el situa en el grup de les metàfores. Schulze-Busacker repassa breument les aportacions d'altres teòrics antics com Quintilià, però també les d'Erasme, i destaca que aquests autors valoren especialment l'efecte retòric de les formes sentencioses. A continuació, l'estudiosa sintetitza les principals aportacions i persppec-

tives de la teoria paremiològica contemporània, la qual ha aconseguit delimitar d'una manera més efectiva els diferents gèneres aforístics gràcies a la classificació de les seves estructures sintàctiques i semàntiques. Al final de l'apartat, Schulze-Busacker arriba a la conclusió que, malgrat la manca de teorització explícita, la pràctica medieval demostra que en aquella època hom mantenia la consciència de l'especificitat de cada gènere.

A continuació, l'autora se centra en els «fondements de la tradition médiévale». En primer lloc, Schulze-Busacker dedica un nombre important de pàgines a descriure l'evolució de l'escola medieval, atès que és la institució que més va contribuir a la transmissió del llegat gnòmic. A banda de textos com els *Disticha Catonis*, que els infants llegien després d'aprendre l'abecedari i del Psalteri, en aquesta tradició sobresurt el *Libellus proverborum* d'Othlo de Sant Emmeran (segle XI), que de fet és proposat com un substitut dels *Disticha* i les faules d'Avià. Tot seguit, Schulze-Busacker descriu l'herència gnòmica clàssica i postclàssica que posteriorment alimentarà les tradicions vernacles, on destaquen sobretot les col·leccions atribuïdes a Publili Siri, Sèneca i Cató, però també la tradició del *Dialogus Salomonis et Marcolfi*. En una segona secció, Schulze-Busacker analitza la «transformation des genres transmis», on destaca d'entrada la funció dels florilegis com a eina imprescindible de difusió de l'herència intel·lectual i espiritual del món antic i de la cultura cristiana, començant per les *Sententiae* d'Isidor de Sevilla, i continuant pels florilegis dels segles VII–IX, com el *Liber scintillarum* de Defensor de Ligugé i el *Collectaneum Miscellaneum* de Seduli Escot. Més

endavant, es passa revista a reculls més recents entre els quals destaca la *Fecunda Ratis* d'Egbert de Lieja (segle XI), que és una de les primeres obres que incorpora proverbis anònims de tradició vernacle. Schulze-Busacker remarca que, en el si d'un manual com el d'Egbert, el proverbi vulgar assoleix el mateix grau d'utilitat didàctica que les sentències d'origen clàssic i bíblic. En el següent apartat, la investigadora presenta els primers textos paremiològics en francès, de la segona meitat del segle XII. Els dos reculls més influents seran la col·lecció bilingüe de Serlo de Wilton (ca. 1180) i els *Proverbes au vilain* (1180–90). Les col·leccions de proverbis comentats i les llistes alfabètiques estudiades per Joseph Morawski als anys vint del segle passat ho confirmen, atès que la majoria d'aquests reculls contenen proverbis d'una o altra col·lecció. En els apartats posteriors, l'autora descriu amb un cert detall l'abundant producció gnòmica francesa lligada a les tradicions dels *Proverbia Senecae*, els *Disticha Catonis* —amb suplementes medievals com el *Facetus* o les *Parabola* d'Alà de Lilla— i el *Dialogus Salomonis et Marcolfi*.

La tercera part del llibre està consagrada als gèneres de la «nouvelle tradition parémiologique et gnomique française». Schulze-Busacker en distingeix tres. En primer lloc, els «proverbes en rimes», el representant més destacat dels quals són els *Proverbes au vilain*. L'autora analitza en detall la forma estròfica de la col·lecció, en destaca la novetat en relació amb les col·leccions anteriors i el lligam estret que estableix amb les traduccions franceses dels *Disticha Catonis*. El segon gènere abordat són els «*Diz et proverbes de sages*». Schulze-Busacker se centra en l'anàlisi d'un recull

titulat precisament *Diz et proverbes de sages* (ca. 1260), que transmet una sèrie de preceptes ordenats per tema i atribuïts a autors bíblics i clàssics, i també dels *Proverbes de bon enseignement* de Nicole Bozon (primèria del segle XIV). Finalment, l'autora tracta molt succintament les «*Folies*», un gènere gnòmic que presenta, en general, llistes de frases incompletes o abreujades començades sistemàticament pel pronom relatiu *qui*. Per completar aquesta tercera part, Schulze-Busacker afegeix una darrera secció en què resumeix l'ús de proverbis i sentències en la literatura francesa medieval, especialment en la narrativa i la novel·la dels segles XII–XIII. En els dos últims apartats, l'autora ofereix en primer lloc una síntesi dels capítols dedicats a l'evolució de la tradició gnòmica medieval, inclòs el desenvolupament de la literatura francesa, i finalment un petit panorama de les recerques que s'han realitzat en l'àmbit de la literatura paremiològica medieval en les darreres dècades. El complement necessari d'aquest balanç és l'extensíssima bibliografia que el segueix, classificada per tipus de col·leccions i per llengües, que permet al lector fer-se una idea força completa dels esforços esmerçats des del segle XIX en l'anàlisi d'aquest àmbit de recerca. Sorpren, tot i així, que hi hagi algunes absències destacades, com els treballs d'Haro Cortés en l'apartat de la literatura castellana.

Si la virtut principal del llibre és reunir en un conjunt cohesionat i estructurat el fruit de més de trenta anys de recerca, la creu de la moneda són les poques novetats que ofereix a l'investigador que ja ha llegit els treballs anteriors de l'estudiosa. Potser l'apartat més interessant des d'aquest punt de vista és el

primer, el de la delimitació dels gèneres, atès que l'autora pretén aclarir les nocions de proverbi i sentència tal com eren enteses a l'Edat Mitjana però amb l'ajuda de la teoria antiga i la contemporània. Ara bé, justament aquesta secció és una de les més decebedores del conjunt. La conclusió a la qual arriba Schulze-Busacker —que els autors medievals són conscients de les diferències que caracteritzen els dos gèneres—no està gens justificada en la discussió prèvia i, a més, no és del tot evident de quina manera la teoria analitzada per l'autora contribueix a comprendre adequadament la qüestió que planteja. De fet, en tot aquest apartat només són citats molt de passada passatges de les arts poètiques de Mateu de Vendôme, Joan de Garlàndia i Geoffrey de Vinsauf, i no s'inclou un examen detingut de l'evolució i el context concret de la teoria retòrica medieval. És una llàstima que les observacions de Schulze-Busacker no s'hagin enriquit amb els materials aportats pel manual de Sibylle Hallik, que no és esmentat ni tan sols a la bibliografia. Es fa estrany que Schulze-Busacker tampoc no aprofiti els treballs dedicats específicament a la noció medieval de proverbi, com els d'Hugo O. Bizzarri o Cameron Louis. Sense necessitat de qüestionar completament l'existència d'uns determinats trets que diferenciarien el proverbi i la sentència, també a l'Edat Mitjana, almenys aquestes contribucions haurien matisat una excessiva insistència en delimitar de manera neta dues tradicions el recorregut medieval de les quals, tal com reflecteix de fet el llibre que ressenyem, tendeix a entrellaçar-se sense que sempre se'n puguin distingir els contorns amb precisió.

La discussió relacionada amb la distinció del proverbi i la sen-

tència està vinculada amb el principal centre d'interès de Schulze-Busacker, que és l'estudi del procés de formació, transmissió i evolució històrica d'una determinada tradició literària i textual. Probablement és per això que l'autora es mostra tan interessada en escatir l'origen dels materials sentenciosos, i en diferenciar els que provenen de tradicions cultes i els que sorgeixen del fons oral de cada comunitat. Schulze-Busacker és coherent amb els seus plantejaments i ofereix una panoràmica solent de l'evolució de la tradició gnòmica occidental i de les transformacions que s'hi operen en el cas de la literatura francesa medieval. És d'agrair que es mostri sensible als contextos de difusió i recepció de les col·leccions de sentències i que ressegueixi l'evolució del públic al qual s'adrecen. Les anàlisis de l'autora mostren de manera diàfana que el gènere evoluciona de forma paral·lela a l'ampliació progressiva del públic interessat en aquesta mena de productes. Tot i així, malgrat la voluntat panoràmica i sintetitzadora de l'autora, el volum no assoleix l'organicitat d'un manual, atès que no s'hi descriu pròpiament la literatura parèmiològica francesa de manera completa i sistemàtica.

Per acabar, només dues crítiques menors relacionades amb la forma del llibre. En primer lloc, la darrera part del llibre, «Le rôle des registres gnomiques et parémiologiques au Moyen Âge», encara que sigui lògic que es presenti com a síntesi del volum, sovint es limita massa a reexposar informacions prèviament presentades —es comparin els paràgrafs pràcticament idèntics sobre les col·leccions de proverbis classificades per Morawski a les pàgines 89–90 i 185— sense oferir en general un resum efi-

caç que il·lumini els punts essencials de l'argumentació de l'autora. Tal com està redactat, és un capítol redundant. En segon lloc, una qüestió que pot semblar anecdòtica però que hauria facilitat la consulta del volum: l'adopció del sistema autor-data per a les referències bibliogràfiques. No té sentit que un llibre que inclou una extensa i completa bibliografia obstaculitzi constantment la lectura amb llargues notes bibliogràfiques supèrflues. Encara que l'autora concebi la bibliografia com una eina de consulta organitzada temàticament —la qual cosa, d'altra banda, és un encert—, estem convençuts que els editors haurien pogut trobar una fórmula que hagués resultat menys carregosa per al lector i els hagués estalviat uns quants litres de tinta.

FRANCESC TONS

TROBADORS

Michel Zink, *Les troubadours. Une histoire poétique*, París: Perrin, 2013.

Sergio Vatteroni, *Il trovatore Peire Cardenal*, Mòdena, Mucchi, 2013, 2 vols.

Fabio Barberini, *Il trovatore Rostainh Berenguier de Marseille*, Mòdena: Mucchi, 2013.

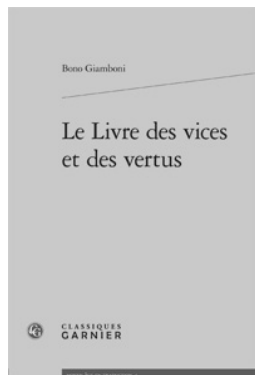
Saverio Guida i Gerardo Larghi, *Dizionario biografico dei trovatori*, Mòdena: Mucchi, 2013.

Sarah Kay, *Parrots and Nightingales. Troubadour Quotations and the Development of European Poetry*, Filadèlfia: University of Pennsylvania Press, 2013.

Meritxell Simó, *Jaume Massó i Torrents: la cançó provençal en la literatura catalana cent anys després*, Florència: Fondazione Ezio Franceschini («Corpus des Troubadours» 3, Études 2), 2012.

Fabio Barberini, *Canzonieri provenzali, 12. Paris, Bibliothèque nationale de France, f (fr. 12472)*, Mòdena: Mucchi («Intavolare»), 2013.

**Le Livre des vices
et des vertus
Bono Giamboni**

trad. **Sylvain Trousselard**
i **Elisabetta Vianello**, intr.
Sylvain Trousselard
París: **Classiques Garnier**
(«Moyen Âge en traduction»,
4), 2013, 144 pp.

Il libro de'Vizi e delle Virtudi del florentí Bono Giamboni ha estat la recent elecció de la col·lecció «Moyen Âge en traduction» de Classiques Garnier per al seu quart número. Com en els volums anteriors, s'ha realitzat una edició crítica i una traducció del text al francès, activitat en la qual han participat els dos professors de la universitat Jean-Monnet – Saint-Étienne, Elisabetta Vianello i Sylvain Trousselard. Només aquest últim, no obstant, és el que s'ha encarregat de l'aparat crític, consistent en notes al text, introducció i una extensa i precisa bibliografia sobre l'obra en qüestió. Sens dubte es tracta d'un treball tan necessari com esperat. L'anterior edició de referència, la de Cesare Segre (Giamboni, B. *Il libro de'vizi e delle virtudi*. Torino: Einaudi, 1968), tot i que excel·lentment documentada, havia quedat desmodada si tenim en compte la llarga bibliografia crítica d'aquest gènere que ha vist la llum en les darreres dècades. Tanmateix, s'ha d'adme-

tre que aquesta nova versió s'ha quedat a mig camí. D'una banda, la traducció al francès sembla d'un rigor i coherència magistrals; de l'altra però, la secció d'estudi roman massa tributària de l'edició de Segre, deixant, per tant, incompletes les aspiracions a les quals havia d'apuntar una edició del segon decenni del segle XXI. Molts aspectes resten pendents, particularment les qüestions codicològiques, l'anàlisi dels manuscrits —tractant-se d'una obra eminentment didàctica, s'hi troben a faltar referències a mecanismes gràfics com esquemes o diagrames—, l'estudi comparatiu del gènere o l'esment d'algunes nocions relativament recents sobre les psicomàquies i la seva naturalesa visual i mnemotècnica. Poc sabem de Bono Giamboni, un dels grans vulgaritzadors italians del segle XIII, sempre a l'ombra de Brunetto Latini, al qual constantment se l'ha associat per l'atribució errònia de la versió vulgaritzada del *Tesoretto*. Fill de Messer Giamboni del Veccio, jutge de la ciutat de Florència, Bono Giamboni va ser arraconat per la crítica fins a la segona meitat del segle XX, essent, malgrat tot, una de les figures prominents de l'ambient intel·lectual toscà del segle XIII. Un dels pocs punts freqüentment estudiats de l'obra en qüestió és la seva possible influència en els textos de Dante, tot i que, en realitat, això no ha motivat cap estudi profund de l'obra de Giamboni com a productora autònoma de sentit. A més, a aquest autor també se li ha d'atribuir una aportació realment original a la literatura d'edificació moral tardomedieval en context italià. El mateix Cesare Segre ja va emfatitzar les virtuts i l'originalitat d'aquesta obra, vinculant-la a una dimensió innovadora de la prosa del segle XIII, i fins i tot arribant

a considerar Giamboni com el més gran dels prosistes toscans del seu segle. El crític italià és un dels qui ha fet veure la relació del jutge florentí amb Dante —més concretament, amb el *Convivio*, encara que les traces d'aquest a la *Comedia* també semblen més que evidents: viatge al·legòric, psicomàquia, estructura de l'obra, etc. Giamboni va portar a terme una activitat literària notòria, però sobretot la seva tasca com a traductor va ser la que probablement el va fer més cèlebre. D'entre les seves traduccions a llengua romanç podem destacar l'*Epitome rei militaris* de Flavius Vegetius, l'*Historiae adversum paganos* de Paulus Orosius o el *De contemptu mundi* anònim. Aquesta dimensió de l'intel·lectual prehumanista i compromès amb el treball de difusió i vulgarització s'accentua quan hom adverteix la dignitat literària que volia destinar a l'italià, fent gala d'un estil elegant, clar i concís, lluny del gust planer dels altres traductors.

Il libro de'Vizi e delle Virtudi s'entronca amb la tradició medieval del relat al·legòric seguint les pautes del *De Philosophiae Consolationis* boecià i fent clares referències a obres clàssiques com la *Psychomachie* de Prudenci i les seves reformulacions contemporànies tant d'un Alain de Lille com d'un *Roman de la Rose*. El text, que ha estat editat de manera ben clàssica amb un *incipit* encapçalant cada capítol —sense cap referència a la *mise en page* manuscrita—, ens presenta un punt de partida reconeixible en l'horitzó literari medieval: el mateix Giamboni es presenta malalt, pròxim a la mort, llançant un lament a semblança de Job contra les tribulacions que li fa viure el destí. El personatge es plany d'aquesta manera maleint Déu mateix per

no haver nascut en un lloc desert i salvatge, lluny de la societat. És llavors quan apareix la figura que el reprèn per haver estat només pendent del món terrenal i no haver considerat les coses delectables que li podien arribar del cel. Giamboni obre els ulls i veu una figura femenina d'extrema bellesa irradiant llum: la Filosofia, mare de les virtuts. Ella serà la guia que l'acompanyarà en un viatge al·legòric a través del temps i de l'espai. El primer encontre serà amb la Fe, per realitzar d'aquesta manera, i en clar paral·lel amb el model cavalleresc, un jurament al bàndol de les virtuts, integrant-se a elles i a la batalla contra els vicis. D'aquesta manera, tota l'obra s'estructura de manera molt taxonòmica, i estableix un recorregut sempre simètric entre l'una facció i l'altra.

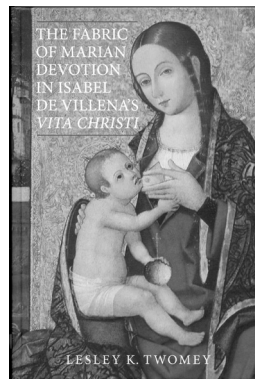
Com s'ha apuntat anteriorment, l'edició de Trousselard i Vianello està mancada d'aparat crític. Sense cap mena de dubte, les notes del text són abundants i arranjades amb rigor, però romanen dintre de les referències clàssiques i més aviat explícites: Escriptures, Ovidi, Cató, Sant Agustí, etc. A més, en elles es fa ben manifesta l'empremta de Segre. Si bé aquesta és una referència ineludible, el lector actual troba a faltar alguna aportació més original per part dels editors. La introducció, d'altra banda, és massa breu i superficial com per arribar a enquadrar l'obra, poc coneguda fins i tot en l'àmbit medievalista. Tot i la bona documentació bibliogràfica present al final de l'edició, ens quedem pendents d'un estat de la qüestió de la literatura crítica que ha aparegut a l'entorn no només de l'obra d'en Giamboni, sinó de la literatura didàctica italiana de l'època, del *récit allégorique* d'altres contemporanis com Digulleville o Dante, de la natu-

ralesa visual i mnemònica dels viatges al·legòrics —accentuada pels últims estudis de Fabienne Pomel o Anne-Marie Legaré—, o de la relació d'aquest gènere amb la iconografia —provada per Lina Bolzoni.

Consegüentment, s'ha d'entendre aquesta edició com una obra divulgativa, amb l'esperit de la mateixa activitat vulgaritzadora del Giamboni del segle XIII, una traducció al francès tan indispensable com bàsica, que probablement contribuirà en un futur a l'estudi més analític de l'autor i del text. El perfil crític, a més de ser insuficient, peca de repetició i es recolza massa en l'edició de Segre del 1968. Els editors així ho accepten i ho expliciten, però tanmateix podíem esperar un revestiment més complet, que introduís els continguts de les referències que apareixen a la bibliografia de la part final.

SERGI SANCHO FIBLA

The Fabric of Marian Devotion in Isabel de Villena's Vita Christi
Lesley K. Twomey

Woodbridge - Nova York: Tamesis, 2013, 314 pp.

Isabel de Villena (1430–90) és una figura extraordinària en el panorama ibèric medieval, tant per la seva posició social com pel

moment històric en què va viure i per la seva capacitat com a escriptora. Filla de l'eclèctic Enric de Villena, i descendent de les dues dinasties reials que governaven la península en aquella època, Isabel va optar per una vida religiosa, la qual cosa no li va impedir la inserció entre les grans veus que constituïren el Segle d'Or valencià. La seva importància, no només basada en el fet de ser dona i escriptora a l'Edat Mitjana, no ha rebut encara tota l'atenció que mereix i que, en canvi, l'excel·lent treball de Twomey sí que aconseguix focalitzar *in toto*.

El volum, que recull i millora alguns articles ja publicats per l'autora, als quals s'afegeix molt material inèdit, és una introducció analítica òptima —però no prolixa— a l'obra de la clarissa i al seu món. El punt de vista adoptat per l'estudiosa és essencialment interdisciplinari: al volum no només s'hi inclouen comentaris filològic-literaris i religiosos importants, sinó també d'història dels costums i dels anomenats *gender studies*.

Al primer capítol s'intenten capir les raons que van empènyer la clarissa a compondre la seva obra en motiu d'unió a l'interior del convent de la Trinitat que s'acabava de refundar, i la relació de l'obra amb la regla franciscana. Al segon, s'analitza com representava el cos femení, en particular el de la Verge, l'Església, la medicina i la literatura. La visió negativa que en resulta queda esmenada per sor Isabel, que demostra com el cos femení és perfectible, entrant en clara polèmica amb la misogínia del metge del convent, Jaume Roig, i com el cos i la vida de la Verge poden ser entesos com un exemple i una representació de la vida conventual. Al capítol següent, és el cos de Crist qui serà

objecte d'estudi, sobretot en relació amb el gest de Maria —recurrent al llarg de l'obra— a l'hora de velar-lo o revelar-lo, com a símbol de la celebració eucarística clarament reconeixible per les monges. Els capítols successius focalitzen aspectes aparentment externs: els matisos del color vermell en descriure la túnica de la Verge (capítol 4) no representen només l'atenció pels detalls típicament femenina, ni un reclamo a la producció literària contemporània (la Carmesina del *Tirant*, per exemple), sinó que es basen en les representacions pictòriques contemporànies i en la imatge al·legòrica precisa lligada a la sang de Crist, a la Pentecosta i al rol de Maria com a mediadora. L'atenció en aquests detalls vol ser un sistema precís de posar tots els sentits en la meditació, com també es demostra al capítol següent, que descriu fil per randa les joies i els brodats que adornen el cos de Maria, vistos com una imatge espiritual del rol de Maria com a esposa de Crist. Les encertades anotacions de l'estudiosa sobre l'aspecte exclusivament visual de la descripció ens il·luminen sobre el seu missatge espiritual, que exclou qualsevol relació amb la vanitat o la representació del món aristocràtic, al qual només es refereix aparentment.

Al capítol 6, que prossegueix amb aquesta interessant anàlisi, s'examinen els teixits i les vestidures rituals en relació amb les reines aragoneses, i també amb les monges que abandonen els hàbits escolars per prendre els de l'orde. El capítol setè es concentra en els sis parells de *tapins* descrits al capítol 47 de la *Vita Christi* que, lluny de representar la vanitat femenina contra la qual Eiximenis ja havia descarregat, evocuen la humilitat de la Verge i també, en una visió més comple-

ta que inclou tots aquests ornaments, exalten el cos i el rol de la Verge en qualitat de reina de la humanitat. L'autora crida l'atenció sobre una curiosa tradició dels Països Baixos, on es diu un rosari seguint la indumentària de la Verge. És també la devoció al rosari la protagonista del capítol VIII, que condiciona la descripció de la corona i de la coronació de la Verge a través de les quals esdevé reina i esposa de Déu, però també papessa de la cristiandat.

El capítol 9 ens porta a l'interior de la vida conventual, representada per mitjà de les descripcions de les cerimònies i dels rituals, mostrant el lligam intrínsec entre Maria, mestra dels apòstols després de la mort de Crist, i el rol d'abadessa que pertanyia a sor Isabel, i justificant així les seves relacions amb el món cultural del seu temps i la seva autoritat. Segueixen, finalment, les conclusions, la traducció a l'anglès d'alguns capítols fonamentals de l'obra villeniana i una vasta bibliografia.

El volum ofereix una visió global i arrodonida de l'obra i la figura de la clarissa valenciana, entesa no només com una excepció a l'Edat Mitjana masculina sinó com una presa de consciència del valor de la dona que, gràcies a l'extraordinària figura de Maria i de les dones de l'Evangelí, s'ha de reflectir en les obres humils i en les accions de les monges, les primeres destinatàries de la *Vita*. Sense entrar clarament en la polèmica sobre el feminisme villenià, Twomey deixa intuir tota la importància de l'autora en el debat sobre el paper de la dona i les seves capacitats teològiques per rellegir el missatge evangèlic, massa sovint en mans de misògins, per demostrar que la redempció ha estat possible gràcies a les figures femenines: en definitiva, que Eva ha estat

perdonada gràcies a Maria. Però el llibre no pretén ser només això: ofereix una panoràmica òptima de la cultura ibèrica del segle XV, de la fastuositat de la noblesa al món humil dels treballadors, un retrat de la producció artístic-literària de la València del Segle d'Or, il·lustrat d'un riquíssim seguit de reproduccions fotogràfiques, malauradament en blanc i negre. En resum, un punt de partença bàsic, innovador i sòlid per a qualsevol que vulgui enfrontar-se no només a l'obra de sor Isabel, sinó també a la producció literària peninsular i a la literatura femenina, que demostra com l'entrellaçament d'àmbits diversos de la recerca són fonamentals per completar la visió d'autors complexos i allunyats de nosaltres, com ho són la majoria, i no només, dels autors medievals.

SIMONE SARI

**Les troubadours roussillonnais
(XIIe – XIIIe siècles)
Michel Adroher**

Perpinyà: Publications de l'Olivier, 2012, 343 pp.

L'origen de les lletres catalanes medievals s'ha de buscar en la poesia trobadoresca, la primera expressió literària en vulgar d'autor conegut i lírica, tal i com va definir Itsván Frank. A aquest corrent literari, els autors catalans s'hi van

adscriure per diversos motius; la proximitat geogràfica, lingüística i política en podrien ser causes principals, i se'l van fer seu, sense que es percebi diferència entre els trobadors catalans i la resta, si no és l'origen geogràfic.

La nòmina de trobadors catalans amb obra conservada està entorn als vint-i-cinc noms i d'aquests, n'hi ha cinc que són plenament rossellonesos: Berenguer de Palol, Guillem de Cabestany, Ponç d'Ortafà, Formit de Perpinyà i Ramon de Rosselló. A més, en aquesta llista, s'hi pot comptar el rei Alfons el Trobador, comte del Rosselló des de 1172 i que féu de Perpinyà una de les seves ciutats predilectes, on fins i tot morí el 1196. Michel Adroher dedica aquest estudi a aquesta mitja dotzena d'autors que, en principi, només responen a un origen geogràfic, ja que ni tenen diferències amb la resta de trobadors catalans ni tampoc amb la resta de trobadors, per bé que seguiren amb devoció el gènere de la cançó d'amor trobadoresca sense artificiositats retòriques (*trobar leu*), l'expressió de la *fin'amors* provençal, la qual cosa van fer la resta de trobadors catalans, més lligats al sirventès, als tractats i fins i tot a l'eclecticisme. Així doncs, Adroher basteix un estudi molt complet d'aquests noms de la literatura rossellonesa dels segles XII–XIII. Comença amb una primera part en la qual fa un estudi biogràfic ben contextualitzat de cadascun d'aquests noms. Certament, dedica un capítol als trobadors més importants: Berenguer de Palou, el més antic i amb més obra conservada; el rei Alfons el Trobador, el més poderós, i Guillem de Cabestany, el de més talent i més famós. Als tres trobadors restants dedica un capítol de conjunt, ja que la seva obra conservada és molt minsa. Ara bé, fa una bona contextualització històrica de tots tres amb la croada

contra els càtars i amb les conseqüències polítiques i literàries per a la Corona d'Aragó que va significar la derrota de Muret. Encara en aquesta primera part, dedica un darrer capítol als «darrers focs de la lírica occitana», en què parla de com es va continuar amb l'ús de l'occità com a llengua de la poesia als territoris de parla catalana fins a l'aparició d'Ausiàs March. Destaca en aquest apartat dos poetes rossellonesos del segle XIV: l'enigmàtic i interessant Capellà de Bolquera i Joan de Castellnou (que els estudis més recents consideren occità, Sadurní Martí en premsa).

A la segona part, es presenten els textos dels trobadors citats, extrets de les edicions de referència amb la traducció al francès. Tretze pertanyen a Berenguer de Palou, vuit dels quals porten la notació musical. D'Alfons el Trobador inclou les dues peces que se'n conserven. De Guillem de Cabestany, nou peces amb una sola partitura. De Formit de Perpinyà, una de sola, i de Ponç d'Ortafà, dues, una de les quals amb la música corresponent. Finalment, de Ramon de Rosselló només copia l'única cobla que se n'ha conservat. A la introducció de cada peça, s'anota l'edició de procedència, i també els manuscrits en què s'ha conservat i la referència al registre de Frank. Finalment es presenta l'esquema mètric de la peça.

El darrer apartat és el més interessant: un estudi de la poesia dels trobadors rossellonesos. S'hi posa de manifest alguns elements que els fan particulars a la resta de poesia trobadoresca: tots van cultivar la cançó amorosa de manera exclusiva, a diferència dels trobadors sud-catalans, més propensos al sirventès que a la cançó, que esdevé un gènere minoritari. Potser aquesta és la diferèn-

cia més destacada i destacable d'aquests trobadors, però que no afecta al conjunt, tots foren trobadors i seguiren les regles del corrent. En aquest estudi, Adroher defineix els conceptes clau de la poesia trobadoresca que afecten els trobadors rossellonesos (*canço, trobar leu...*) per passar a una segona part on magistralment il·lustra amb fragments de les poesies dels seus trobadors tot el procés amorós que hi havia en el món trobadoresc, l'anomenat amor cortès, amb tots els elements que hi intervenen: cortesia, secret, *lauzengiers*, la dualitat en un amor amagat, el guardó... El resultat és una història d'amor en si, explicada pels mateixos trobadors. En definitiva, un estudi molt divulgatiu, perquè s'hi pot trobar una magnífica aproximació al món trobadoresc només a partir d'uns pocs exemples poètics que sortosament són il·lustratius de tot allò que s'explica de l'amor cortès.

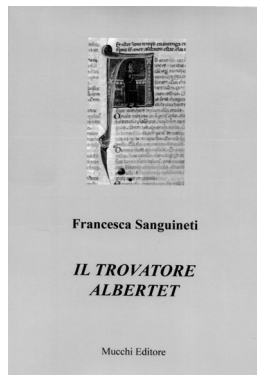
El contingut d'aquest estudi es complementa amb uns annexos que mostren el ressò que va tenir la *vida* de Guillem de Cabestany (Petrarca, don Juan Manuel, Stendhal). Un quadre cronològic de tot el període estudiat, els arbres genealògics dels protagonistes, un útil glossari de termes poètics, per si falta, ja que en el conjunt de l'estudi els ha anat definint amb exemples i, finalment, un repertori de noms de persona. El millor però, de tot aquest material complementari, és un quadernet central amb il·lustracions amb qualitat fotogràfica dels trobadors, procedents de diferents cançoners, juntament amb altres imatges i mapes que ajuden a contextualitzar tot allò que es diu a l'estudi. I encara un últim complement, el pròleg, bilingüe català-francès, fresc i sintètic, i centrat en allò que es

trobarà el lector al conjunt de l'obra, escrit per una veu tan autoritzada com Lola Badia, membre de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona i professora a la Universitat de Barcelona.

La vàlua d'aquest estudi ha estat reconeguda a través del Prix Méditerranée Roussillon del Centre Méditerranéen de Littérature i el Prix Vendémiaire atorgat en el marc de les *Vendanges littéraires de Ribesaltes*, ambdós del 2013.

ENRIC BASSEGODA

Il trovatore Albertet Francesca Sanguineti

Mòdena: Mucchi, 2012, 429 pp.

Des dels estudis fundacionals de François Raynouard sobre Albertet (*Choix des poésies originales des troubadours*, 1816–21 i *Lexique roman ou dictionnaire de la langue des troubadours*, 1836–44), la figura d'aquest trobador, conegut entre els seus contemporanis també com a Albert de Sisteron, ha rebut l'atenció de nombrosos estudiosos, de la qual destacarem l'edició completa de la seva obra per Jean Boutière (1937) i els estudis recents de Gilda Caïti-Russo (2005) i Ruth Harvey i Linda Paterson (2010), que han aportat noves dades de la seva obra a partir d'una proposta d'ordenació cronològica del corpus. La nova

edició de l'obra d'Albertet, a cura de Francesca Sanguineti, és una nova baula d'aquesta cadena, però una baula molt important perquè permet d'integrar tots els estudis anteriors en una nova lectura de conjunt, a partir de la consulta dels quasi trenta testimonis manuscrits, de l'atenció a les noves dades històriques i de la revisió de les atribucions dubtoses.

El treball de Sanguineti destaca per l'escrupolositat en la reconstrucció dels textos del trobador («la scelta del ms. base sul quale si fonda la riconstruzione di ogni testo non è acritica, giacché deriva sempre da un attento esame della *varia lectio* dei singoli componenti», 68). L'actualització bibliogràfica i el bon ús de la recerca prèvia són dues de les qualitats que caracteritzen aquest volum. Cal destacar, per exemple, la integració de les propostes de Saverio Guida en relació a l'autoria dels poemes de debat (Guida 2008): un grup de poemes que Karl Bartsch ja havia atribuït a Albertet, però amb l'oposició de Boutière perquè les rubriques els atribueixen a un tal Albert (amb la sola excepció de PC 16,4 i 16,5).

La present edició compta amb un estudi introductor dividit en quatre blocs. S'ocupa en primer lloc de la biografia, l'obra atribuïda i la recepció del trobador, detectada sobretot a partir d'esments o de *contrafacta*. En segon lloc, analitza les formes mètriques emprades per Albertet, tot incorporant els resultats dels estudis d'Aubrey (1996), Beggiano (2007) o Lachin (2007). A tall d'exemple, de la composició «Donna pros e richa» (PC 16,11), se n'elabora una breu panoràmica dels estudis que han debatut sobre la possibilitat que fos un *descort* (Billy 1983, Canetier 1995). També es comenten

en aquest apartat les tres úniques melodies conservades, segons el model analític establert per Carapezza a l'estudi sobre el cançoner occità *G* (2004), i també els trets lèxics que caracteritzen l'obra d'Albertet. En tercer lloc, Sanguineti ofereix una breu descripció dels cançoners que transmeten l'obra del trobador i reserva un apartat per a les composicions considerades apòcrifes, que aplega una onzena de poesies, algunes excloses del corpus amb arguments sòlids (com ara PC 12b,1=170,1, ja esmentats per Kolsen 1925; Boutière 1937; Harvey-Paterson 2010 i Radaelli 2005), i altres per als quals encara manca una «resolució definitiva», com diu l'editora. Finalment, l'últim apartat de la introducció inclou un comentari de les edicions precedents i defineix els criteris que ha emprat en la que ara ens ocupa.

L'edició compta amb un davantal extens per a cada peça, en el qual es detallen els manuscrits que la transmeten, les referències bibliogràfiques de les edicions anteriors, una breu descripció mètrica de la composició, una panoràmica sobre la transmissió i, quan és possible, una proposta de datació de cada peça. Una traducció literal de les composicions a l'italià acompanya l'edició. En nota, hi podrem trobar resultats, sobretot, dubtes semàntics i d'interpretació, però també alguns conceptes recurrents en la tradició trobadoresca.

Per al lector català pot resultar especialment interessant la vinculació d'Albertet amb la Corona d'Aragó. Res no prova, ara per ara, que aquest trobador hagués mantingut una relació directa amb les corts de la corona catalanoaragonesa, però el cert és que en una de les seves composicions, «Monges, digatz segon

vostra scienssa» (PC 16,17), Albertet discuteix amb un monjo d'identitat desconeguda la vàlua dels catalans contra els francesos en el sistema de la cortesia trobadoresca. És una qüestió que convida, evidentment, a una lectura política com han proposat alguns estudiosos que daten la composició a l'entorn de la croada contra els albigesos. Sigui quin sigui el context històric del debat, Albertet pren partit pels catalans i els defineix com a generosos, hospitalaris, alegres i pràcticament com als inventors del sistema de valors cortesos centrats en l'amor: «e per els fo primers servirs trobatz» (v. 19). Aquesta nova edició presenta, doncs, l'obra completa d'Albertet de Sestaró amb pulcritud filològica, meticulositat a l'hora de detallar-ne les fonts i cura en la descripció de la transmissió textual. El resultat és un volum que facilita la lectura de cada peça i contribueix a donar sentit al conjunt de l'obra del trobador. Per al lector català, a més, facilita la lectura d'una peça clau en la construcció d'una imatge de la societat catalana medieval, plenament integrada en el sistema cortès occità.

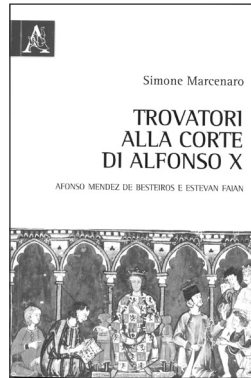
MARIONA VIÑOLAS

HISTÒRIA DE LA LITERATURA CATALANA MEDIEVAL

Història de la Literatura Catalana, Vol. 1. Literatura medieval (1): Dels orígens al segle XIV (dir. Lola Badia), Barcelona: Enciclopèdia Catalana - Barcino - Ajuntament de Barcelona, 2013.

Els escriptors valencians del segle XV, ed. Germà Colón Domènech, Castelló de la Plana: Universitat Jaume I («Fundació Germà Colón», 11), 2013.

Trovatori a la corte di Alfonso X. Alfonso Mendez de Besteiros e Estevan Faian Simone Marcenaro

Roma: Aracne, 2013, 158 pp.

Simone Marcenaro, editor de dos treballs recents sobre l'obra dels trobadors gallegoportuguesos Osoiro Anes i Pero Garcia Buralés, se centra en aquest volum en l'anàlisi de dos poetes més, vinculats amb la figura d'Alfonso X des dels anys previs al seu regnat. Alfonso Mendez de Besteiros i Estevan Faian són dos trobadors poc coneguts, sobretot el segon, però Marcenaro els presenta com a summa representatius de l'entorn cultural del rei Savi. L'edició es caracteritza pel rigor filològic i per l'atenció al context literari d'aquests trobadors: a l'anàlisi dels poemes en el marc de la tradició gallegoportuguesa, hi suma de manera destacada elements comparatius amb les fonts trobadoresques.

Tot i que la documentació conservada sobre Alfonso Mendez de Besteiros és escassa, apunta a una possible relació vassallàtica amb els Riba de Vizela, la qual cosa permetria de situar-lo a Castella vora l'any 1247, i fins ben bé l'any 1275. Els documents conservats de l'any 1286 evidencien un retorn del trobador a

Portugal, possiblement després de la mort del seu senyor, Gil Martins de Riba de Vizela. És un exemple de la importància que van adquirir els trobadors exiliats de Portugal després de la deposició del rei Sanç II, molts dels quals van fer-se ressò d'aquesta situació en la seva obra poètica. De Mendez de Besteiros, se'n conserven vuit *cantigas de amor*, dues *cantigas de amigo* i tres *cantigas de escarnio e maldizer*. Tant de les *cantigas de amor* com de les *cantigas de escarnio e maldizer*, l'editor en destaca la qualitat literària i una elaboració dels motius cortesos que els duu més enllà de les formulacions usuals en la tradició occitana. Per exemple, el trobador reinterpreta el *joi*, «in favore di un amore opprimente e immutabile, causa di ogni male e motore di pulsioni autodistruttive» (32), ja que gaudeix en aquesta *coita*, és a dir el patiment i la tristesa del trobador subjugat per l'amor a la dama, representada com a *senhor*, en clara representació de relació de vassallatge. Hi ha una exaltació de la mort com a ineludible final per aquest patiment i, com destaca Marcenaro, es configura com a binomi central de les *cantigas de amor* una contraposició de l'amor i la follia, deslligat del *fol'amor* occità. Pel que fa a les composicions d'escarni, l'editor les analitza dins del conjunt de motius satírics que configuren aquest filó poètic tan fecund a la cort castellana.

Estevan Faian, trobador també d'origen portuguès, documentat entre mitjans del segle XIII i els primers anys del XIV, va ocupar càrrecs administratius importants a la cort del rei Sanç IV de Castella. Marcenaro destaca que la freqüència del cognom Faian en la documentació medieval complica la ubicació i la datació del trobador. L'interval de temps

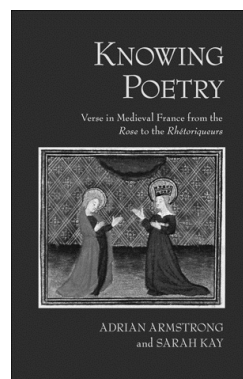
en el qual s'ha situat Estevan Faian a Castella indica que la seva activitat compositiva va iniciar-se en el cercle de l'infant Alfons, el futur rei Savi. La migradesa de la seva obra conservada, limitada a dues *cantigas de amor* i una de *escarnio e maldizer*, no permet elaborar un perfil compositiu del trobador tant complet com en el cas anterior. Les seves composicions de caire amorós segueixen els patrons habituals de la tradició gallegoportuguesa, centrada en un amor entès i interpretat com a detonant i vehicle del patiment. L'editor, però, en destaca un element interessant, i és que Faian crea un joc de miralls, en el qual apareix un amant antagonista, que no correspon amb el *gilós* de la lírica occitana i que destaca per la seva capacitat «di far soffrire la dama della stessa coita che egli prova per lei» (53). D'altra banda, l'única composició satírica conservada de Faian fa referència a Fernan Diaz, al qual acusa d'homosexualitat mitjançant una sèrie de dobles sentits. Forma part, doncs, del cicle poètic a l'entorn de Fernan Diaz, en el qual es descriuen les seves noces de manera burlesca. Marcenaro destaca que, en comparació amb la lírica occitana, en la sàtira galaicoportuguesa sembla haver-hi una tendència més acusada a la composició col·lectiva, un mena de diàleg poètic, i considera que la clau de tot plegat devia ser una atmosfera «conviviale, burlesca, pensabile esclusivamente in un contesto socio-culturale assai coeso e spazialmente limitato, che in questo caso coincide con la corte poètica di Alfonso X» (54).

De cadascun dels dos trobadors, Marcenaro n'ofereix, doncs, un perfil biogràfic, una caracterització literària i una anàlisi de la transmissió manuscrita. La part introductòria es completa amb una justificació dels criteris d'edició.

Una segona part del volum ofereix l'edició crítica anotada dels poemes conservats dels dos trobadors, que per primera vegada es publiquen de manera monogràfica. Cada poema està encapçalat per un davantal i acompanyat d'una traducció a l'italià i una anàlisi mètrica. El volum compta a les darreres pàgines amb una taula de concordances amb les edicions precedents, un rimari, un glossari i una bibliografia.

MARIONA VIÑOLAS

Knowing Poetry: Verse in Medieval France from the «Rose» to the «Rhétoriqueurs»
Adrian Armstrong i Sarah Kay

Ithaca: Cornell University Press, 2011, ix + 249 pp.

Aquest excel·lent volum recull els resultats d'una àmplia investigació de caràcter col·lectiu sobre la relació entre poesia i saber —més precisament, sobre el paper jugat per la poesia en la transmissió del saber— a França durant els dos segles i mig que separen el *Roman de la Rose* de les últimes obres dels «grands rhétoriqueurs» del segle XV i XVI (aproximadament 1270–1530).

Les indicacions geogràfiques i cronològiques esmentades al

títol, com s'explica en detall a l'utilíssima introducció que obre el volum, pretenen donar raó del seu caràcter inclusiu, com també de la gran extensió de la matèria tractada als sis capítols que el componen. Amb la referència geogràfica a França, d'una banda, es pretén neutralitzar una identificació cultural i sobretot lingüística massa estreta («'in France,' as opposed to 'in French'», 3): per bé que el focus del llibre sigui evidentment el context francès, en efecte, entre les obres analitzades no només trobem textos francesos en francès, sinó també obres «franceses» —o sigui provinents d'aquell territori que avui coneixem com a França— escrites en una llengua diferent del francès (textos en llatí, naturalment, però també en occità, com ara *Lo breviari d'amor* o les *Leys d'Amors*), i fins i tot obres de provenença no francesa escrites en francès (*Li livres dou Trésor de Brunetto Latini*). De l'altra, els particulars extrems cronològics associats amb el terme «medieval serveixen al mateix temps per donar raó de la importància del període històric analitzat, que coincideix —almenys segons la visió tradicional— amb l'hegemonia de la prosa, i per evidenciar el *continuum* que caracteritzà la producció literària en vers a França fins al primer Renaixement. En aquest estudi, en efecte, el valor assignat al terme medieval supera la cesura historiogràfica tradicional entre Edat Mitjana i Renaixement, i arriba a abastar des del segle XIII fins a la composició de les obres de Jean Bouchet, l'últim dels «grands rhétoriqueurs» (ca. 1530).

Al llarg de la primera de les dues parts en què està organitzat el llibre (I. *Situating Knowledge*; II. *Transmitting and Shaping Knowledge*), s'anali-

zen algunes de les moltes i diferents formes en què es manifestà la relació entre la poesia i el coneixement a l'àmbit francès de la tardana Edat Mitjana. Les conclusions d'una anàlisi atenta del període en qüestió demostren que, contràriament a allò que podria suggerir un estudi superficial —o en tot cas massa centrat en el paper de la prosa—, la producció en vers a França, malgrat estar sotmesa ja des del segle XIII a un procés sistemàtic de deslegitimació i «derimació» (*de-rhymed* en anglès), no deixà mai de ser un vehicle per a la transmissió del saber. Lluny de desaparèixer o d'abandonar el seu paper de transmissora de coneixement, la poesia senzillament acabà responnent a la creixent pressió exercida per la prosa —considerada més objectiva i imparcial, i per tant més apta per a la difusió del saber «de veritat»— redefinint el propi *status* i buscant noves formes de legitimació. Tal com suggereixen els documents analitzats en els tres capítols que formen aquesta primera part (1. *Persistent presence*; 2. *Poetry and History*; 3. *Poetry and Thought*), una de les respostes més efectives a la suposada «neutralitat» de la prosa passà precisament per la reapropiació del valor subjectiu de l'experiència poètica. Aquesta reacció «lírica» passà sobretot per una renovada valoració d'aquells aspectes de la producció poètica lligats al refinament formal, la subjectivitat i la interpretació (aquest últim resultat particularment evident en la conservació d'alguns elements propis de la poesia al teatre religiós, com els *Misteris*). La presència —física o menys— del poeta, que fins a l'advent de la prosa estava relacionada «per defecte» amb la producció poètica, obtingué durant aquest període un

nou valor que podia ser utilitzat intencionalment per donar més dramatisme a un text o per evidenciar-ne un aspecte particular —per exemple, el seu contingut sapiencial. La *mise en scene*, en el seu sentit més ample, acaba així compensant la pèrdua de legitimació paral·lela al procés de *dérimage*. De la mateixa manera, el refinament formal i la presència del «jo poètic» ofereixen a la poesia la capacitat d'evidenciar la dimensió personal i humana de l'experiència històrica —d'allò que avui se'n diu «memòria»—, o de la reflexió intel·lectual i filosòfica sobre la condició humana, transformant-la així en introspecció (no en va un dels temes més recurrents de la producció poètica d'aquest període és la inconstància de la Fortuna; és particularment significativa en aquest sentit, i no només per l'àmbit francès, la triada *Roman de la Rose*, l'*Ovide moralisé* i la *Consolation de la Philosophie*). Segons les conclusions proposades en aquesta primera part del volum, també s'ha d'interpretar a la llum d'aquesta nova relació entre prosa i poesia l'aparició, o en tot cas la popularitat, de formes literàries lírico-narratives com el *dit* o el *prosimetrum*. Com bé s'assenyala a la introducció, es tracta, en definitiva, d'un procés en molts sentits anàleg a aquell que interessà la fotografia en blanc i negre d'ençà de l'aparició de la fotografia en color, que sobrevisqué precisament perquè fou capaç d'especialitzar-se, compensant la sobtada falta de legitimitat (els autors parlen sovint de «transparència») a través d'un procés de «liricització/enliriment».

A la segona part, formada pels darrers tres capítols (4. *Knowing the world in Verse Encyclopedias and Encyclopedic Verse*; 5. *Knowledge and the practice of po-*

etry; 6. *Textual Communities: Poetry and the social construction of Knowledge*), s'investiguen en canvi algunes formes concretes de coneixement a la llum de la seva expressió poètica. Al primer, s'analitza el coneixement enciclopèdic intentant esbrinar la relació —també des d'un punt de vista ontològic i hermenèutic— entre el declivi de les primeres enciclopèdies medievals en vers i l'aparició dels versos enciclopèdics. Al segon, s'analitza la poesia no tan sols com a vehicle del coneixement, sinó també com a objecte del coneixement, sobretot a través de l'estudi de les citacions poètiques i de la seva utilització en textos en prosa (en un prosímetre, per exemple): com be il·lustren els exemples analitzats, la relació entre el text en prosa i els fragments en vers té un efecte directe sobre la lectura dels versos poètics i, consegüentment, sobre la percepció del saber del qual són portadors. Al sisè i últim capítol, finalment, s'investiguen les diferents formes de coneixement —social, política, religiosa (allò que els autors anomenen *ideological knowledge*)— de què la poesia pot fer-se transmissora a través de la seva relació amb la seva «comunitat textual». Tant si es tracta de comunitats reals —per exemple cercles poètics d'àmbit urbà o cortès—, com de comunitats virtuals —els *fins aimadors* als quals es dirigeix l'autor del *Breviari d'Amor*—, el coneixement transmès per una obra poètica pot ser rebut de manera diferent segons el públic i les contingències històriques. La relació amb el públic o, en tot cas, amb la comunitat textual, és certament una altra de les característiques que, amb la subjectivitat, caracteritzà la supervivència de la poesia a l'àmbit francès de l'Edat Mitjana.

Aquest breu resum és certament suficient per il·lustrar el valor i la utilitat de la generosa investigació —tant des d'un punt de vista temàtic com cronològic i geogràfic— continguda al volum present, com també la seva decisiva contribució envers un millor coneixement del paper jugat per la poesia en la transmissió del saber a França durant la baixa Edat Mitjana. L'element que potser contrasta —si més no als ulls de qui escriu— amb la lucidesa de l'anàlisi continguda al llibre és la falta d'una reflexió més aprofundida sobre l'encaix de la realitat francesa en el panorama europeu: així com els autors francesos medievals tingueren un paper en l'evolució de la resta de les literatures europees (només cal pensar a la importància del *Roman de la Rose*), en efecte, també les altres literatures europees tingueren un efecte important en el desenvolupament de la literatura francesa baix-medieval, i estudiar la realitat francesa com si es tractés d'una mena de sistema autònom vol dir arriscar-se a deixar de banda una peça important de la seva evolució.

LEONARDO FRANCALANCI

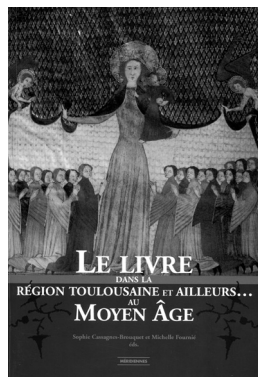
LLIBRES I ESCRITURES

Marco Cursi, *La scrittura e i libri di Giovanni Boccaccio*, Roma: Viella, 2013.

Quand l'image relit le texte. Regards croisés sur les manuscrits médiévaux, eds. Sandrine Hériché-Pradeau i Maud Pérez-Simon, París: Presses Sorbonne Nouvelle, 2013.

Catalogues régionaux des incunables des bibliothèques publiques de France. Volume XVIII, Bibliothèque de l'École nationale supérieure des Beaux-Arts, ed. Dominique Coq, Ginebra: Droz, 2012.

Le Livre dans la région toulousaine et ailleurs au Moyen Âge

ed. Sophie Cassagnes-Brouquet i Michelle Fournié
Tolosa: CNRS – Université de Toulouse-Le Mirail, 2010, 218 pp.

Aquest volum aplega diversos estudis que permeten començar a dibuixar una panoràmica de la història del llibre medieval a Tolosa, i també a altres ciutats com Cahors, Albi o Perpinyà. Els articles estan agrupats en quatre grans blocs, poc connectats entre si, però que en conjunt donen una visió interessant dels professionals del llibre i de la seva producció en aquesta àrea meridional, que havia quedat una mica menystinguda en els grans estudis codicològics i bibliogràfics francesos, entre els segles XIII–XV (només en un cas les consideracions duen més enllà de l'Edat Mitjana, fins al segle XVI).

El primer bloc està dedicat a *Les métiers du livre à Toulouse* i presenta essencialment les dades sobre els professionals del llibre a Tolosa. Sophie Cassagnes-Brouquet, «Le métier de parcheminier à Toulouse à la fin du Moyen Âge» (13–31) edita i contextualitza l'Estatut gremial dels fabricants de pergami a Tolosa de 1465, redactat en occi-

tà, que complementa el de 1329, en llatí, publicat per Charles Douais el 1896. L'autora ressegueix l'evolució de la professió i de la seva organització interna al llarg de més d'un segle i deixa entreveure aspectes molt interessants sobre la fabricació i el comerç de pergami a la vila, i assegurar l'existència d'una confraria mariana lligada al gremi, probablement amb seu a l'església de Sant Pèire de las Cosinas, molt a prop del carrer dels pergaminers. L'impacte de la universitat en la fabricació i comerç del llibre són centrals en l'estudi de Véronique Lamazou-Duplan i Laetitia Soula, «Artisans et métiers du livre à Toulouse aux XIVe et XVe siècles: échos des registres de notaires» (33–56), on es presenten els grans trets d'un buidatge de documentació tolosana dels segles XIV i XV que llista cent-cinquanta quatre professionals, entre pergaminers, paperers, fabricants de naips, negociants de papereria, copistes i il·luminadors, i proposa una reconstrucció, quan és possible, dels seus lligams familiars i de la vida familiar amb els aprenents i dels diferents nivells socials assolits per diferents menestrals. Finalment l'article presenta com a exemple una fitxa-model completa del cens («segle V. Villa (Marsial/Martial de, peintre et enlumineur [1383–1418])»), que a la vista d'aquest treball tan interessant esperem que es publiqui complet ben aviat.

El segon bloc (*Éclairages sur quelques manuscrits toulousains*) és pròpiament codicològic i d'història de la miniatura. Hiromi Haruna-Czaplicki, «Note sur le ms. 1252 de la Bibliothèque municipale de Toulouse: un sacramentaire d'Albi réalisé au tournant du XIIIe et du XIVe siècle et son décor à filigranes à l'encre» (59–71) relaciona aquest manuscrit, la seva lletra i la

seva decoració, amb altres manuscrits possiblement lligats al mateix centre de producció d'Albi, possiblement un mateix copista, a inicis del segle XIV. De manera semblant, Maria Alessandra Bilotta, a «Nouvelles considérations sur un manuscrit toulousain du *Décret de Gratien* reconstitué» (73–83), estudia les vicissituds d'un manuscrit de Gracià desmembrat i del qual ha pogut retrobar en diferents centres diversos fulls il·luminats que hi pertanyien, d'acord amb la impaginació i sobretot amb la decoració unitària, del tipus tolosà habitual als manuscrits jurídics de la primera meitat del segle XIV. Bilotta va més enllà i identifica diversos manuscrits com a pertanyents al mateix taller de decoració tolosà, que va treballar en aquest període a la zona Tolosa–Narbona–Carcassona. Claudia Rabel, «Sous le manteau de la Vierge: le missel des Carmes de Toulouse (vers 1390–1400)» (85–106), analitza la composició i la decoració d'aquest missal, actualment a Lisboa, i el descriu codicològicament. L'autora relaciona especialment l'esplèndida miniatura del mantell de la Verge amb els enquadraments successius de capítols als famosos *Annals de Tolosa*, i proposa que els comandataris del manuscrit devien pertànyer a la confraria de Nostra Senyora de l'Esperança.

El tercer bloc (*Les auteurs et leurs lecteurs*) és el menys relacionat amb el fil principal del llibre. En primer lloc Clémentine Stunault («La Vierge dans la poésie des troubadours», 109–20) repassa les diferents visions sobre la verge als trobadors, tot constatant el decalatge entre la producció mariana d'oïl (cinquanta anys més antiga). Organitza el seu discurs amb al·lusions a la Verge com a figura maternal, protectora i dama model, *súmmum* de la cortesia. Per la seva banda, Cyril Daydé

(«Un *unicum* méconnu: la *Repetitio de inquisitione hereticorum* de Nicolas Bertrand (Toulouse, 1512)», 121–34) presenta aquesta obra poc coneguda, publicada a Tolosa el 1512, i la relaciona amb el procés de 1510 contra el professor de medicina Gonzálvez de Molina. L'obra es troba dividida en dues parts: una introducció general tripartida, seguida d'un comentari jurídic en dues. Per cloure aquest bloc, Emmanuelle Pujeau («Enjeux autour du latin dans l'Italie du seizième siècle», 135–49) s'endinsa en el debat sobre la preeminència del llatí sobre l'italià en el conreu literari al segle XVI, especialment a partir de la figura de Paolo Giovio (1486–1552).

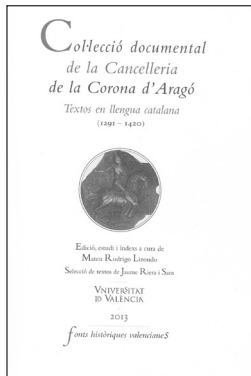
El volum es clou amb la secció *Lecteurs, bibliothèques et collectionneurs*. Émilie Nadal («Une recherche en cours: les commanditaires ecclésiastiques de manuscrits enluminés dans le Midi de France au XIVe siècle», 153–68) presenta un projecte per recollir tots els manuscrits il·luminats pertanyents a prelats meridionals i n'enuncia els primers resultats amb una caracterització temàtica dels còdexs. L'estudi de Patrice Foissac («Les bibliothèques des collèges universitaires de Cahors et Toulouse (XIVe–XVe siècles)», 169–81) s'interroga sobre l'origen i la història de les biblioteques lligades a universitats o a col·legis meridionals d'aquestes dues ciutats. La gran majoria provenen de donacions dels fundadors, però també de l'acumulació de testaments on antics estudiants o altres persones relacionades amb els centres els lleguen les seves biblioteques personals. Émilie Goujard («Les bibliothèques perpignanaises à la fin du Moyen Âge: approche sociale du lecteur roussillon-

nais», 183–200) analitza la presència de llibres en inventaris de mestres universitaris legals o mèdics perpinyanesos de la primera meitat del segle XV, d'estudiants o de pintors, copistes, comerciants, apotecaris, sastres i botiguers. Presenta també les biblioteques de la noblesa i les biblioteques femenines que ha pogut documentar. Finalment, Matthieu Desachy («Bibliophiles d'oncle à neveu: livres et bibliothèques de Jean et Héliou Jouffroy (vers 1460–1530)», 201–15) tanca el volum analitzant les vides d'aquests dos prelats (oncle i nebot) relacionats amb Guarino Veronese. La biblioteca d'Héliou era una de les més ben proveïdes de França, amb un total de 650 ítems. Sembla que ell mateix va ser també un dels impulsors de la presència de la impremta a Albi: tenia a la seva biblioteca sis edicions fetes a impremtes locals d'Albi i un número considerable d'exemplars d'un breuari d'estil romà també local, que deixa en herència als capellans pobres de la diòcesi.

Aquest volum és, doncs, una bona introducció als problemes del llibre al migdia de la França medieval i assenyalava clarament, per una banda, els buits historiogràfics i metodològics actuals, i per l'altra, les potencialitats de les mines de documentació que es conserven sobre aquest territori. Per acabar d'arrodonir el volum, ben editat i amb bones reproduccions, només es troba a faltar un bon índex de noms i de matèries, i, sobretot en un llibre com aquest, força tècnic, un índex dels molts manuscrits i fons d'inventari citats a les seves planes.

SADURNÍ MARTÍ

Col·lecció documental de la Cancelleria de la Corona d'Aragó. Textos en llengua catalana (1291–1420)

ed. Mateu Rodrigo Lizondo, sel. textos Jaume Riera i Sans València: Universitat de València («Fonts històriques valencianes»), 56a i 56b), 2013, 1.126 pp.

Carlos López Rodríguez, director de l'Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), situa a la seva «Presentació» els orígens d'aquesta obra descomunal: el projecte d'investigació La llengua de la Cancelleria reial de la Corona d'Aragó (1291–1516), dirigit per Antoni Ferrando. Els dos volums que ressenyem són el primer resultat d'aquest projecte: una generosa selecció de 1.003 documents datats entre 1291 (l'inici del regnat de Jaume II, creador de l'Arxiu Reial de Barcelona, moment en què comença a sovintejar l'ús del català en la documentació cancelleresca) i 1420 (any de la posada en funcionament de l'Arxiu Reial de València). El projecte es clourà amb la publicació dels documents relatius al període 1421–1516, any de la mort de Ferran el Catòlic, últim rei privatiu de la Corona d'Aragó.

Jaume Riera i Sans, que va ser cap del Departament de referències de l'ACA, ha regirat els més

de 6.000 registres de Cancelleria, amb prop de quatre milions de documents en total, per fer una selecció de material —pràcticament tot inèdit— amb el doble criteri de la representativitat cronològica (hi ha un mínim de setanta documents per a cada dècada) i de la singularitat filològica i històrica. L'editor i curador de l'obra, el professor Mateu Rodrigo Lizondo, ha tingut molt present a l'hora de treballar una obra mestra de la literatura documental: l'*Epistolari de la València medieval* (dos volums, 1985 i 1998) d'Agustín Rubio Vela, l'historiador amb qui ell mateix va signar, el 1997, una altra obra plena de rigor erudit: *Antroponímia valenciana del segle XIV*.

El projecte dirigit per Antoni Ferrando proporciona les bases per a l'estudi d'un model d'escriptura que va anar canviant amb l'evolució de la llengua parlada i dels gustos literaris. A l'estudi introductor, titulat «La llengua cancelleresca a la Corona d'Aragó» (13–45), Ferrando recorda que el Noucentisme en va fer una «mitificació no sempre ben justificada» (17) en la seva recerca d'un model lingüístic que recuperés el català com a llengua de cultura moderna, amb una norma supradialectal. Tot i que els nombrosos estudis publicats a les primeres dècades del segle XX (itineraris i biografies de reis medievals, monografies històriques, repertoris documentals) cobrien un arc temporal més ampli, les aproximacions filològiques (Anfós Par, Pompeu Fabra, Marçal Olivari, Martí de Riquer...) es van limitar als textos literaris de les acaballes del XIV i el començament del XV. Ben poca cosa ha canviat des d'aleshores: s'ha fet escassíssima atenció a «l'estudi de la koiné cancelleresca anterior al Cerimoniós» i a «l'examen del seu impacte sobre

el llenguatge administratiu de les diferents ciutats i viles de la Corona d'Aragó» (17–18). Ferrando lamenta igualment el «prolongat divorci entre història i filologia», per culpa del qual són poques les transcripcions de documentació cancelleresca que es poden aprofitar des del punt de vista filològic (20).

L'elaboració d'una col·lecció de documents de la Cancelleria s'imposava, doncs, com a pas previ per poder examinar tant la llengua com la norma cancelleresques. La fita decisiva de la llengua cancelleresca va ser la creació, el 1355, del càrrec de protonotari, el professional encarregat de supervisar la correcció lingüística, el bon estil i la bella retòrica de la documentació reial. La tasca del protonotari també hauria tingut molt a veure amb l'establiment de la «norma cancelleresca», una mena de «norma oficial» constituïda per la *scripta* i la *grammatica* que preconitzaven el poder i l'administració reials i imitada tant pels organismes administratius del reialme com pels lletraferits cortesans. Aquesta *scripta* hauria estat única, malgrat la fragmentació politicoadministrativa i la bipartició dialectal. Ferrando considera molt probable que haguessin existit manuals sobre criteris lingüístics per a ús de notaris i escriptors de la Cancelleria, tot i que no ens n'hagi arribat cap.

La cancelleria de Jaume I va jugar un paper fonamental en el procés de desoccitanització de la *scripta* catalana, mentre que l'actuació de Pere el Cerimoniós va ser «determinant per a la fixació, regularització i modernització de la llengua cancelleresca» (33). Al llarg del segle XIV, València va tenir un paper lingüístic rector amb funcionaris de la categoria de Bartomeu de Villalba

(molt ben estudiat per Rubio Vela en una monografia de 1995 sobre l'escripció municipal de València), i cap a 1380 es va imposar un nou estil llatinitzant d'influència italiana. Ja al segle xv, els curials valencians van gaudir d'una posició hegemònica sota Alfons el Magnànim i van introduir innovacions importants en la llengua cancelleresca. L'arribada de la impremta va ser providencial per a la consolidació de la norma cancelleresca, que no es basava exclusivament en cap dialecte, «sinó que fou una construcció culta, molt influïda pel llatí, escrita i supradialectal» (36), ben diferent, per cert, de la prosa literària artitzada o «valenciana prosa» (40).

Mateu Rodrigo Lizondo signa l'«Estudi preliminar» (53–73). Hi llegim que el treball respon a la necessitat de dilucidar si la llengua cancelleresca va ser realment, pel que fa als textos no literaris, un model a imitar. En aquest sentit, Rodrigo Lizondo troba massa severa l'afirmació de Francesc Feliu, Joan Ferrer i Narcís Iglésias, que veuen en la documentació recollida en la col·lecció clàssica de Rubió i Lluch una «paperassa interminable [...] generalment avorridíssima» (*Entre el mite i la realitat. La llengua de la Cancelleria reconsiderada*; Miscel·lània Joaquim Molas, I). És clau el fet, pertinentment adduït per Rodrigo Lizondo, que aquella col·lecció prescindia dels documents sortits de l'oficina reial que ofereixen una «prosa més viva i directa, o una sintaxi i un lèxic diferents i més variats» (58). És el cas, per exemple, de les epístoles familiars dels monarques o dels quaderns d'instruccions de les legacions diplomàtiques, molt ben representats en els dos volums que publica la Universitat de València.

La col·lecció documental de 1291–1420 busca la major presència possible de les diverses tipologies diplomàtiques i dona fe de la intervenció dels secretaris i els

escriptors més notables de cada regnat, entre els quals destaca, és clar, Bernat Metge, que signa divuit documents. Els textos es publiquen en la seva integritat, amb un rigorós aparat crític textual i una anotació històrica i geogràfica suficient. Rodrigo Lizondo ofereix les normes de transcripció i d'edició (68–72), i tot seguit podem llegir el repertori complet dels 143 escriptors reials del període, indexats cronològicament (73–77) i alfabèticament (77–81), juntament amb la relació de documents que signa cadascun d'ells. Les àrees temàtiques representades en la col·lecció hi estan relacionades amb els percentatges corresponents: funcions del govern interior de la Corona d'Aragó (30'5%); campanyes militars (22'5%); relacions exteriors i legacions diplomàtiques (14'1%); assumptes de caràcter familiar i afers domèstics i personals (9'2% i 4%, respectivament); qüestions de l'Església (6'5%); negocis judicials (5'4%); afers econòmics (4%) i documentació de caràcter cultural (0'9%).

El repertori, curull de textos de lectura necessàriament feixuga, és també ple de perles, tant pel que fa al contingut com pel que fa a la forma i a les fórmules d'escriptura. En el document 372 trobem, per exemple, una frase de divuit línies perfectament construïda. El document 688, una provisió dictada el 1381 per Pere el Cerimoniós sobre el control i l'administració de les rendes de la Cambra Apostòlica durant el Cisma, és el document més extens, amb deu pàgines de lletra atapeïda (754–64). Els documents 464, 468, 658 i 659 ens introdueixen en la intrahistòria entranyable de les dides i l'al·letament dels nadons, de l'oportunitat de desmamar una criatura de

dos anys (la infanta Joana, filla de Mata d'Armagnac i l'infant Joan) i del naixement venturós d'un altre (l'infant Alfons, fill dels mateixos progenitors) que «ha bé mamat e orinat e dormit» (729). En el document 389, Pere el Cerimoniós gestiona la construcció d'una xemeneia a la cambra reial sense que llevi la vista al mar. En el document 857 el rei Martí demana al mestre portolà de Sicília que li aconsegueixi una pica o sarcòfag antic, de jaspi o porfir, en aquesta illa o bé a Roma o a Bizanci, per fer-ne una font. Els documents 507 i 644 corroboren que els falcons i el material de falconeria s'anaven a buscar a París, Flandes o Noruega. En els documents 484 i 883 s'encomanen recerques documentals als arxius reials, mentre que el document 743, de 1388, s'adreça al governador de Menorca perquè castigui les reunions clandestines on uns certs «delats de gabella, unió e manupoli» conspiraven contra oficials reials.-

El segon volum es tanca amb un completíssim *Index nominum* que ofereix, en rodona, els topònims i els antropònims normalitzats segons els criteris de la GEC (Abu Bekr, Andratx, Durazzo, Sijilmassa), acompanyats, si fa al cas, i en lletra cursiva, de la solució documentada en els textos d'arxiu (Abi Bacri, Endrag, Duraç, Çajalmeça).

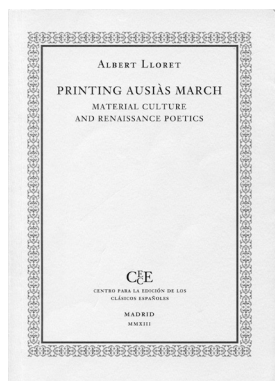
DAVID GUIXERAS

CRISTIANS I HERETGES

Martí Aurell, *Des chrétiens contre les croisades (xiiie-xiiiie siècle)*, París: Fayard («Nouvelles Études Historiques»), 2013.

Heresy and the Making of European Culture. Medieval and Modern Perspectives, ed. Andrew P. Roach i James R. Simpson, Londres: Ashgate, 2013.

**Printing Ausiàs March.
Material Culture and
Renaissance Poetics
Albert Lloret**

Madrid: Centro para la Edición de los Clásicos Españoles, 2013, 316 pp.

Durant les dues darreres dècades s'han publicat una sèrie d'estudis que documenten l'activitat literària de la segona meitat del segle xv i que analitzen la influència d'Ausiàs March en els poetes de generacions posteriors, com Lluís de Vilarsa i l'autor bilingüe Pere Torroella. A *Printing Ausiàs March* Albert Lloret traça una línia de continuïtat entre el llegat marquià i els poetes hispànics del segle xvi, com Joan Boscà i Garcilaso de la Vega, que se situen, igual que al segle anterior, en un ambient cortesà, el de la cort imperial de Carles V i el del virrei de Nàpols, Pedro de Toledo. Lloret presenta un estudi ambiciós i exhaustiu sobre la recepció d'Ausiàs March al Renaixement, centrat en el paper de la impremta en la difusió del corpus del poeta, especialment, en la interpretació que proposen les primeres edicions de March, vinculades a un projecte editorial determinat.

El volum es divideix en dues parts de tres capítols cadascuna, la primera de les quals està dedicada a l'*editio princeps* de l'obra

marquiana per Juan Navarro, publicada a València el 10 de març de 1539. Aquesta edició contenia 46 poemes de l'autor, acompanyats d'una traducció al castellà de Baltasar de Romani, la qual conegueren els poetes Diego de Hurtado de Mendoza, Lope de Vega i Joan Boscà. A la segona part, Lloret analitza la lectura que proposa Carles Amorós en l'edició de 122 dels 128 poemes de March, impresa a Barcelona el 22 de desembre de 1543. L'estudi de Lloret planteja preguntes noves pel que fa a les intervencions realitzades durant el procés d'edició dels poemes. Així, a través de l'examen filològic, mostra com el text editat condiona les interpretacions dels lectors.

Al primer capítol, l'estudi examina el pròleg de Romani a la primera edició de March, una epístola dedicada a Ferran d'Aragó, duc de Calàbria. Romani hi afirma que és autor de la traducció castellana (*Ro*), però no explica que també sigui responsable de la preparació per a la impremta dels poemes marquiàns en català (*a*). El capítol 3 està dedicat, per tant, a la relació que s'estableix entre els dos textos. Lloret realitza una collació representativa de *Ro* i *a* amb la resta de testimonis directes de les obres de March (apèndix 5). D'entrada, la comparació revela que les dues versions no provenen d'un mateix manuscrit, sinó que els textos, prèviament separats, es van haver d'acabar per ser impresos. Tot i així, en 25 dels 32 poemes analitzats *a* i *Ro* ofereixen lectures equivalents que contrasten amb les lliçons dels manuscrits anteriors. En molts casos es tracta de modificacions efectuades, probablement, per raons morals. A més, ambdós textos estan relacionats amb diferents branques de la tradició, fins i tot amb *N*, i en certes ocasions llegeixen dife-

rentment de *FHA*, la branca que Pagès havia considerat més propera al text d'*a* (apèndix 6); de manera que s'hauria de revisar la posició que l'*editio princeps* dels poemes catalans ocupa a l'*stemma* proposat per Archer i donar compte de les línies de *contaminatio* que s'observen. Finalment, els resultats de la collació són també molt significatius pel que fa a la dependència entre *a* i *Ro*. Segurament Romani degué traduir un text molt proper a l'antígraf d'*a*, però, al contrari del que s'havia pensat, tot sembla suggerir que, al seu torn, l'antígraf d'*a* hauria estat modificat a partir de *Ro* durant el procés d'edició.

Cal destacar dos aspectes més d'aquesta primera part del volum. En primer lloc, la tasca minuciosa de Lloret en descriure els criteris i la pràctica de traducció de Romani (capítol 2). El traductor proposa una versió *ad verbum* dels poemes que imita les formes estròfiques, el patró rítmic i el metre (amb un *endecasílabo* amb cesura) de les composicions de March. Altrament, la versió de Romani reflecteix la influència de la producció literària contemporània, és a dir, la ficció sentimental i la *poesia de cancionero*. En segon lloc, l'estudi detecta el *Canzonere* de Petrarca com a font de la selecció i disposició dels poemes. De fet, abans de 1541 el text de Navarro fou conegut al cercle de Ferran de Cardona, duc de Somma, que dos anys més tard va subvencionar l'edició completa de March, fortament influïda per l'obra de Petrarca. Lloret subratlla el paper decisiu de l'edició de Navarro en la promoció de l'interès per March a Barcelona.

En efecte, la segona part del volum comença amb la presentació dels interessos culturals i socials de Ferran de Cardona, que se'n va anar de Nàpols en-

tre 1535 i 1537, segurament amb el seguici imperial de Carles V, i es va instal·lar a Barcelona, on freqüentaria, juntament amb la seua esposa, Beatriz Fernández de Córdoba, la mateixa acadèmia literària que Joan Boscà (capítol 4). Certament, Boscà va dedicar a la duquesa *Las obras de Boscán y Garcilaso*, impreses per Carles Amorós pocs mesos abans de la poesia completa de March. La carta que Boscà adreçà a Beatriz Fernández de Córdoba correspon al prefaci del segon llibre d'aquestes obres, que es considera un dels textos representatius de la poètica renaixentista hispànica. De la mateixa manera que Petrarca, Virgili i Ovidi, March hi és reivindicat com a model literari. Boscà també hi esmenta l'afició de Ferran de Cardona pel poeta. De fet, totes les edicions completes de March al segle XVI es poden atribuir al patrocini o a la protecció dels Cardona-Fernández de Córdoba. En aquell moment, el duc ja havia encarregat dues còpies manuscrites de la poesia de l'autor a Pere Vilasaló (mss. B i K) i posseïa el manuscrit marquià més complet (D).

Al capítol 5 Lloret demostra que, tot i que el manuscrit D no va ser compost com a còpia d'impremta, va ser utilitzat en la preparació de l'edició de 1543 (b), com suggereixen les marques que conté. En són un exemple les traces de la numeració de les composicions segons l'ordre d'aparició al text imprès, que no correspon a la seqüència de la còpia manuscrita, sinó a la intenció de l'editor d'estructurar l'obra segons els paràmetres classicistes i la influència de Petrarca (capítol 6). Com assenyala Lloret al llarg de l'estudi, les primeres edicions de March associen el poeta a grans autoritats literàries, tal com també ho fa

Boscà al pròleg del segon volum de les pròpies obres. L'assimilació del corpus marquià als models d'èxit del moment i la imitació que en realitzaren poetes com Boscà i Garcilaso determina la popularitat que Ausiàs March adquireix a les dècades dels anys trenta i quaranta del segle XVI.

Albert Lloret ha publicat un estudi valent que permet resoldre llacunes en l'anàlisi de la transmissió textual i la recepció de les obres de March al segle XVI a partir d'una recerca filològica ingent que es recull als annexos i del coneixement del context sociopolític i del procés d'impressió d'una obra literària. La tasca de Lloret no s'acaba en el plantejament i la confirmació de tesis noves a través de proves textuals, sinó que l'estudi aprofundeix en el significat dels canvis que es produeixen al text fins que és publicat. En el cas de l'edició d'Amorós això implica que Lloret parteixi de l'avaluació de les intervencions successives que es duen a terme en la confecció del manuscrit D per examinar després el procés d'impressió al qual se sotmet el text, el resultat obtingut i la lectura que proposa.

GEMMA PELLISA PRADES

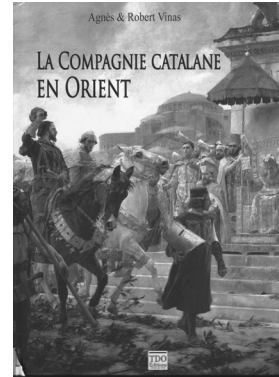
CONTES, LLEGENDES I ROMANS

The Medieval Legends of Philosophers and Scholars, ed. Agostino Paravicini Bagliani, Florència: SISMEL - Edizioni del Galluzzo («Micrologus: Natura, Scienze e Società Medievali», 21), 2013.

Ramon Llull, *Contes exemplars*, ed. Antònia Carré, Barcelona: Educa62 («Educació 62», 80), 2013.

Isabelle Arseneau, *Parodie et merveilleux dans le roman dit réaliste au XIIIe siècle*, París: Classiques Garnier, 2013.

La Compagnie catalane en Orient Agnès & Robert Vinas

Pollestres: TDO Éditions, 2012, 239 pp.

La *Crònica* de Ramon Muntaner és possiblement la més popular de les denominades *Quatre Grans Cròniques*. Nou manuscrits medievals i diverses edicions modernes, la majoria del segle XIX, ho corroboren, ultra nombroses traduccions. Ja al segle XVI, per exemple, el text de Muntaner havia aparegut traduït al castellà, i al llarg del XIX ho seria a nombrosos idiomes més: dos cops al francès, per J. A. Bouchon, primer l'any 1827 i després el 1840, aquest cop amb la col·laboració de Josep Tastu (traducció que fou reeditada a Orleans el 1875), posteriorment altre cop al castellà (1860), també de manera fragmentària, al sicilià medieval (1865), a l'alemany (1842) i a l'italià, dos cops (1844 i fragmentàriament el 1878). I encara, si avancem fins als primers anys del segle XX la crònica seria traslladada també per primer cop a l'anglès (1921). Segurament per tot això els historiadors han afirmat que el relat original i novel·lesc, no sempre fidel a la realitat dels fets, del cronista de Peralada, fou un llibre tremendament popular des que va néixer, i que va merèixer l'atenció d'editors

i traductors, en especial els anys del Romanticisme i immediatament posteriors.

Alguna cosa hi devien tenir a veure aquells capítols que el cronista dedicà a l'expedició dels almogàvers a l'Imperi grec, i que des de la paràfrasi de Francesc de Montcada (*La expedición de catalanes contra turcos y griegos*, 1623) tingueren vida pròpia i corregeren independentment de la resta de la crònica. La popularitat d'aquests capítols quedà testimoniada en les nombroses edicions que al llarg del XIX se'n feren: Madrid 1805, 1883; París 1828, 1841, etc. Luis Faruado ja ho posava en relació amb el creixent nacionalisme europeu de llavors i amb l'estat d'exaltació de l'opinió pública davant mostres d'heroisme com les de lord Byron, per exemple, precisament a l'escenari d'aquest llibre, Grècia. Al llarg del XX encara comptem amb *l'Expédition des «almugavares» ou routiers catalans en Orient de l'an 1302 à l'an 1311* (1902), de Gustave Schlumberger, reeditada el 1925, o encara la paràfrasi novel·lada en castellà de

l'expedició de Ramón J. Sender (1968). Però no obstant aquestes mostres, a mesura que avançava el segle semblava haver-se estroncat l'interès estranger per les peripècies dels almogàvers a Constantinoble. Entroncant amb la versió d'Schlumberger, recentment el tàndem Agnès i Robert Vinas han publicat *La Compagnie catalane en Orient (1303-1311)*, «nouvelle traduction en français».

El llibre de Vinas té la voluntat d'ocupar-se de «toute la partie qui concerne la Compagnie catalane». Certament, el llibre (una autèntica joia, tant per la qualitat material del volum com pel preu) no desmereix aquesta voluntat i guiant-se per la convicció que la *Crònica* de Muntaner «doit être complétée par l'ensemble des autres sources disponibles» ens ofereix copiosos materials complementaris. Introduccions, notes, síntesis històriques, etc. s'imbriquen de manera extraordinària per donar nova llum a la crònica d'aquells fets. El text fonamental sobre el qual es basteix tota l'obra són els capítols que hi dedica Muntaner (del 193 al 242), però també es presta especial atenció a d'altres fonts, ja sigui per refermar l'autoritat de la crònica catalana, ja sigui per posar-la en entredit. A les tradicionals confrontacions entre Muntaner i els historiadors grecs (Paquimeres, Gregoras, Magistros, Philès, Kokkinos o Efthymios), el llibre hi aporta també testimonis de fonts sicilianes, castellanès, genoveses, florentines o fins i tot sèrbies. Sense oblidar la importància que atorga a les fonts diplomàtiques, a partir de la lectura i citació de l'extraordinari *Diplomatari de l'Orient Català* d'Antoni Rubió i Lluch. Per ordenar de manera amena i divulgativa la vastitud d'aquests materials, els diversos

textos són «présentés sous des couleurs différentes». Així, el text de Muntaner apareix traduït íntegrament en color negre sobre fons blanc i la resta de textos apareixen o bé sobre fons groc i amb una petita icona que permet identificar-ne fàcilment l'origen, en el cas d'aquells qui «viennent confirmer, compléter, nuancer ou contredire la version du chroniqueur catalan», o bé sobre fons blau, en el cas que es tracti de síntesis històriques. Tot això sense oblidar les preceptives notes al marge, i que apunten aspectes de la crònica tals com referències geogràfiques, cronològiques, biogràfiques, etc.

Si ja de per si aquesta tasca resultava d'una erudició i complexitat enormes, i representava un enriquiment notable de la pròpia crònica com s'havia transmès tradicionalment, resulta tan o més destacable el seu suport no textual. I és que al costat dels textos històrics, el volum va acompanyat d'una copiosa sèrie de reproduccions d'imatges que repassen els esdeveniments narrats també des de l'òptica de la història de l'art. Reproduccions d'obres d'art, fotografies, dibuixos, mapes, arbres genealògics, etc. Amb l'afegit que no es tracta únicament de peces medievals contemporànies del text de Muntaner, sinó que els autors han utilitzat «tout ce qui, dans le cours de l'Histoire et jusqu'à nos jours, peut permettre de comprendre la portée de cette geste et son retentissement». La penetració de Robert (historiador, conferenciant, paleògraf i especialista en els Templers del Rosselló) i la seva muller Agnès (professora de literatura francesa i llatina) és des d'aquest punt de vista absoluta, i el lector se'n beneficia enormement.

De fet, no és res nou pels que coneixen l'obra del matri-

EDUCAR L'AMOR, LA NOBLESA I LA FALCONERIA

Rosanna Cantavella, *El Facet, una Ars amandi medieval*. Edició i estudi, València – Barcelona: IIFV – PAM («Biblioteca Sanchis Guarner», 81), 2013.

Alfons el Vell, duc de Gandia, marquès de Villena i comte de Ribagorça, *Lletra a sa filla Joana, de càstig e de bons nodriments*, ed. Rosanna Cantavella, Gandia: CEIC Alfons el Vell, 2012.

El Libre de caça: estudi i edició d'un tractat de falconeria medieval, ed. Marinela Garcia Sempere, dir. Antoni Mas i Miralles, Carme Arronis i Llopis i Hèctor Càmarà i Sempere, Alacant – Barcelona: IIFV – PAM («Biblioteca Sanchis Guarner», 80), 2013.

moni Vinas. Aquest llibre segueix el *modus operandi* d'altres obres que ens han ofert anteriorment, com ara *La conquête de Majorque* (Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales, CXIe volume, 2004), o *Le Livre des faits de Jaume le Conquérant* (Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales, CXIVe volume, 2007), que posteriorment comptarien amb una versió en català modern obra de Josep M. Pujol (*La conquesta de Mallorca*, ed. Moll, 2007; i *El llibre dels fets de Jaume el Conqueridor*, ed. Moll, 2008). És així com al costat de la reproducció d'un bell manuscrit miniat de la Facultat de Teologia de la K. U. Leuven (19), per exemple, hi podem trobar una reproducció del cartell promocional d'un espectacle teatral aragonès titulat «Almogàvares de los Titiriteros» (20), o com molt a prop d'una reproducció d'un gravat de Josep Mirabent per a la *Història de Catalunya* de Víctor Balaguer (65) s'hi adjunta la portada del número 16 de la revista juvenil *Desperta ferro!* o la imatge d'unes llaunes del refresc energètic amb el mateix nom de la Joventut catalana.

Sens dubte, aquest aspecte pot incomodar aquells lectors més avesats als tractats històrics convencionals, ja que aquest llibre no segueix les pautes més «acadèmiques». Si de cas sigui aquest el seu principal taló d'Aquil·les: l'erudició de tots els textos i l'oportunitat de les imatges contrasta amb una manca gairebé absoluta de fonts citades i de referències bibliogràfiques, fins al punt que no resulta possible de saber si les afirmacions dels autors són pròpies o d'altri. Igualment, un fet tan determinant com saber la font original de la qual tradueixen resta inconeguda. Bouchon, el primer

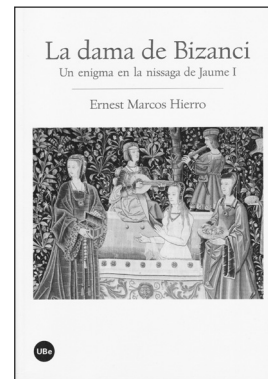
autor que tradueix al francès el relat de Muntaner, apareix mencionat tan sols un cop, i de passada, no quedant clar si és d'aquell que beu la traducció dels Vinas o bé directament del text editat per Soldevila (o algun altre editor modern de la *Crònica* original). No hauria jugat en contra de la voluntat didàctica i divulgativa del text aclarir suficientment aquests aspectes, així com, potser, aclarir quins han estat els criteris metodològics amb què els autors s'han aproximat en francès a un text medieval en llengua catalana.

Això, però, no menyscaba al més mínim el valor d'una obra grandiosa, completíssima i molt ben feta. És cert que en el fons *La Compagnie catalane en orient* d'A. i R. Vinas no aporta cap informació revolucionària quant a la crònica de Muntaner o als fets dels catalans a Grècia, però la disposició dels episodis i l'aparat complementari resulten magnífics, esdevenen tremendament didàctics i són ja imprescindibles per a qualsevol nova lectura d'aquells episodis que vulgui ser plenament entenedora. Molt encertats resulten igualment els apartats finals: un glosari de termes, un índex cronològic i un altre d'onomàstic. Un llibre clau, doncs, per entendre molt millor una època i uns fets que els catalans del sud i els del nord dels Pirineus compartim, a pesar de ser-ne ben poc conscients la majoria de vegades. Els Vinas amb aquesta obra en francès ens ho fan ben avinent. Ens acaren a una realitat incontrovertible: malgrat on sigui la frontera avui, la història ens agermana. Per això cal atribuir-li tot el mèrit a aquest llibre: en primer lloc perquè ens situa davant la visió més completa d'aquell viatge a Orient dels almogàvers mai vista fins ara; i en segon lloc, també,

perquè dirigeix l'atenció de l'estat francès a una història que, massa vegades, ha menystingut per no ser pròpiament francesa. Ara només cal que també a aquesta banda dels Pirineus obtingui el ressò que es mereix.

DANIEL GENÍS I MAS

La dama de Bizanci. Un enigma en la nissaga de Jaume I
Ernest Marcos Hierro

Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona («Biblioteca Universitària»), 2013, 272 pp.

Ernest Marcos ens presenta la història de *La dama de Bizanci. Un enigma en la nissaga de Jaume I* composta d'un pròleg de vuit pàgines seguit dels cinc capítols següents: I, La nissaga de la sang; II, El casal dels joves senyors; III, Els dos emperadors; IV, La núvia lliurada; V, La senyora de Montpeller; i finalment un epíleg de nou pàgines a més dels annexos: Quadres genealògics i Bibliografia selecta.

En el pròleg planteja la discrepància del relat de Jaume I en el *Llibre dels fets* amb el d'altres fonts històriques sobre la seva àvia bizantina. *El Conqueridor* relata que el seu avi, Alfons d'Aragó, havia negociat el

matrimoni amb la filla de l'emperador bizantí, Manuel I Comnè, i que més tard va canviar d'opinió i es va casar amb Sança de Castella. Però segons la *Història dels albigesos* de Guillem de Puy Laurens, Eudòcia era neboda de l'emperador Manuel, i en els *Annals pisans* Bernardo Maragone li atribueix el mateix parentiu i, a més a més, revela que la núvia anava destinada a Ramon Berenguer IV de Provença, el germà d'Alfons. «Aquesta informació», comenta Marcos, «s'adiu perfectament amb l'absència de testimonis dels historiadors grecs, que no registren cap filla de Manuel Comnè casada amb un baró d'occident» (13).

Al primer capítol, «La nissaga de la sang», Marcos destaca que a diferència d'Europa, que es caracteritzava per uns sistemes de govern feudals compartits pels membres de mateixes famílies, l'imperi bizantí es basava en la meritocràcia, per tant, diu que «la importància concedida pels emperadors Comnens als lligams de parentiu ha de ser considerada una innovació pròpia de la seva casa, que palesa, a més, un canvi important en la forma d'entendre el govern de l'Imperi» (20). Al 1081, Aleix fou proclamat nou basileu per davant del seu germà Isaac, i «aquest fet, que suposava una desviació del principi de primogenitura [...], es convertí d'aleshores ençà en un senyal distintiu del nou règim». Des de llavors, encara que el tron «pertanyia indiscutiblement a un membre de la família dels Comnens [...] es trià per consens el candidat millor» (28). Les obres més actuals sobre aquest període accepten com a pare d'Eudòcia de Montpeller el sebastocràtor Isaac Comnè, germà del basileu Manuel I.

Al segon capítol, «El casal dels joves senyors», l'autor ens

parla dels protagonistes masculins de la història: el promès d'Eudòcia, el comte Ramon Berenguer IV de Provença, el germà d'aquest, Alfons el Trobador d'Aragó, i qui esdevingué el seu marit, Guillem VIII de Montpeller. Hi repassa les negociacions —majoritàriament aliances matrimonials— que anaven fent —i sovint desfent— els diferents casals per alinear-se amb els poderosos del moment: l'emperador Frederic Barba-roja, el basileu Manuel I Comnè, i el papat, que aleshores estava en ple Cisma.

Ernest Marcos comença el tercer capítol, «Els dos emperadors», amb la següent declaració: «El compromís del comte de Provença i la princesa Eudòcia Comnena és un episodi menor del conflicte incruent, però intensíssim, que mantingueren durant gairebé trenta anys, des de l'ascensió al tron alemany de Frederic Barba-roja el febrer de 1152 fins a la mort de Manuel I Comnè el setembre de 1180, els dos sobirans més poderosos de la seva època» (87). La competència entre ambdós imperis es donava principalment a les regions on els seus interessos coincidien. En aquests casos empraven totes les armes diplomàtiques possibles, fins i tot de moralitat dubtosa. Amb el cisma papal els güelfs es posaren de part d'Alexandre III, mentre que els gibel·lins, de Víctor IV. Arran d'això, Alexandre i Manuel negociaren una aliança i els ambaixadors de Manuel van fer una llarga estada a Occitània, on potser s'haurien fet els primers passos que més tard portarien Eudòcia Comnena a Montpeller.

Al capítol IV, «La núvia lliurada», ens parla de l'ambaixada de Ramon de Montcada a Bizanci, de la qual les fonts catalanes no diuen res, però dos diplomes que es troben a l'Arxiu

de la Corona d'Aragó entre els pergamins d'Alfons el Trobador permeten suposar que «fou a la primavera de 1178 que l'emperador Manuel Comnè i Ramon de Montcada discutiren a Constantinoble els termes de l'acord entre l'imperi bizantí i la Corona d'Aragó, que fixà el destí de la princesa Eudòcia Comnena, la filla del sebastocràtor Isaac» (148). L'acord s'havia fet per unir en matrimoni Eudòcia Comnena amb Ramon Berenguer de Provença, però, segons els *Annals* de Bernardo Maragone, Alfons i Ramon Berenguer van renunciar a l'enllaç per temor a l'emperador Frederic i van triar Guillem VIII de Montpeller com a substitut d'urgència. Probablement aquesta decisió va ser presa quan Eudòcia ja havia emprès el viatge i, per tant, com diu Jaume I al *Llibre dels Fets*, va ser una sorpresa i una decepció per a la núvia i els ambaixadors, ja que, com diu Marcos, «el senyor de Montpeller no podia ser de cap de les maneres un partit comparable amb el comte de Provença» i «calgueren, sens dubte, negociacions i alguna concessió important, com la controvertida "condició bizantina" de què parla el *Llibre dels fets*, a fi que els legats del basileu permetessin que una dama del llinatge dels Comnens es convertís en l'emperadriu d'una cort occitana de segona fila» (156). Amb la mort de l'emperador Manuel el 24 de setembre de 1180 tot havia de canviar a pitjor per a Eudòcia, ja que havia perdut el seu protector i, com diu l'autor, «en aquestes circumstàncies, la senyora bizantina de Montpeller no podia mirar el futur amb ulls optimistes» (169).

Al capítol V, «La senyora de Montpeller», l'autor comenta que a Eudòcia i Guillem VIII els va néixer Maria i que, encara que no van tenir cap fill mas-

cle, no perillaven els drets de successió de la seva filla ja que, com explica el Conqueridor, havien pactat «la condició bizantina»: «que el fill o filla que nasqués d'aquesta unió fos senyor de Montpeller, “vivent aquell o aquella”» (173). Com que Guillem desitjava un fill mascle per a la senyoria de Montpeller, va acomiadar Eudòcia de la cort acusant-la d'infidelitat i es va buscar una substituta, Dona Agnès. Eudòcia va passar moltes penúries, ja que Guillem volia que els drets de successió passessin al fill mascle nascut de la nova unió. Maria va passar per dos matrimonis abans de casar-se amb Pere d'Aragó. Va ser Senyora de Montpeller gràcies a la sentència papal contra Guillem. Marcos diu que «la mort prematura de Ramon Berenguer de Provença tingué l'efecte d'anul·lar del tot el record del seu compromís matrimonial amb la princesa grega [...] féu possible la creació de la llegenda sobre el prometatge d'Alfons d'Aragó i Eudòcia Comnena, que inventaren els joglars a les *vidas i razos* dels trobadors i de la qual es fa ressò el rei cronista al *Llibre dels fets*» (180). Clou el capítol amb la següent declaració: «Eudòcia morí en la incertesa del seu triomf definitiu, però, seixanta anys després dels seu traspàs, Jaume I invocava, commogut i agraït, la memòria de l'àvia bizantina al pròleg del seu llibre. A ella li devia el miracle de portar a les venes la sang il·lustre dels Comnens, timbre indubtable de glòria per a la Casa de Barcelona» (241).

Ja a l'epíleg, Marcos comenta que «és altament improbable que el rei, com vol Desclot, accedis enganyat a la cambra de la reina, o que els cònsols de Montpeller i les seves dones, tal com els des-

criu Muntaner, vetlessin tota la nit i oressin per la fecunditat d'aquesta fugissera unió» (246). El 2 de febrer de 1208 nasqué a Montpeller el primer fill legítim mascle de Pere *el Catòlic*, que aquest anomenà Pere i la mare Jaume. El rei no volia conviure amb Maria però el Papa va rebutjar la petició d'anul·lació. Clou el llibre amb aquest pensament: «el destí de naixement del petit Jaume era la bastardia, però el deslliuraren d'aquesta condemna les dones fortes de la seva nissaga [...]». Tal com el rei mateix indica amb agraïment en el *Llibre dels fets*, dues dones animoses d'estirp grega i un Papa convençut del seu poder li donaren els trons que el seu pare i el seu avi matern volien negar-li» (251).

Ernest Marcos ens presenta a *La dama de Bizanci. Un enigma en la nissaga de Jaume I* la història política de gran part dels regnes europeus del segle XII i la seva relació amb l'imperi bizantí. Ens ajuden a no perdre'ns les dues genealogies annexes: La dinastia dels Comnens i Avantpassats de Jaume I. La dama és Eudòcia Comnena, i l'enigma és tant el seu origen com amb qui s'havia acordat el seu compromís matrimonial, ja que la dada incontestable és que es va casar amb Guillem VIII de Montpeller. L'autor, amb un relat atraient, ens demostra que la dama és la filla del sebastocràtor Isaac Comnè i neboda de l'emperador Manuel Comnè I, i que el promès original era Ramon Berenguer IV de Provença, germà d'Alfons d'Aragó. És un llibre excel·lent, la lectura del qual recomano a tothom però sobretot als amants de la història medieval.

ENRIC TREMPES

El texto medieval. De la edición a la interpretación

Ed. Pilar Lorenzo Gradín i Simone Marcenaro
Santiago de Compostela: **Universidade de Santiago de Compostela («Verba», Anexo 68), 2012, 386 pp.**

El 25 i 26 de maig de 2010 es va celebrar a la ciutat de Sant Jaume de Compostella el congrés internacional *O texto medieval: da edición á interpretación*. Fruit d'aquestes comunicacions, l'any 2012, la col·lecció de «Verba Anexas», publicada paral·lelament a la revista *Verba. Anuario Galego de Filoloxía*, acollí la publicació d'*El texto medieval. De la edición a la interpretación*. La miscel·lània, a cura de Pilar Lorenzo Gradín i Simone Marcenaro, consta d'un total de vint contribucions —amb bibliografia final i alguns, també, amb apèndix de suport— i té com objectiu debatre, reflexionar i proposar noves vies d'investigació sobre l'edició i l'exegesi de textos filològics (8).

L'article que inaugura la miscel·lània porta com a títol «El encuentro de caminos: edición e interpretación». Pilar Lorenzo Gradín desgrana els punts febles de l'edició i la interpretació de dues poesies del trobador Roi Queimado, *Don Estevan, en grand[e] entençon* i *Sempr' ando coidando en meu coraçon*. Amb

aquests dos exemples, l'autora vol constatar no només la importància de l'edició filològica en si, sinó també els múltiples rols que ha de tenir en compte l'editor per aconseguir una completa comprensió i interpretació del text literari.

Amb el descobriment d'un nou testimoni de l'obra medieval de Richard de Fournival (*T*) han sorgit noves recerques sobre la tradició textual del text. A «Sobre el manuscrito *T* del *Bestiaire d'Amours* y algunas hipótesis de Xenia Muratova. Cuestiones de método», Cesare Segre estudia el nou testimoni dins de la tradició manuscrita del *Bestiaire d'Amours*, a partir de la seva edició (1957) i de les investigacions recents, tot divergint de les teories hipotètiques o no demostrables i apel·lant a la tasca del bon editor.

Susana Tavares Pedro titula el seu article «A importância da Paleografia no trabalho filológico», i hi reivindica el paper de la paleografia com una de les disciplines a tenir en compte durant una edició, tot denunciant el paper relegat que ha patit durant aquestes últimes dècades. Centrant-se en el cas de Portugal, tracta la problemàtica, des dels orígens fins a l'actualitat, però amb un futur esperançador gràcies a les noves aportacions de l'àmbit de la informàtica i les noves tecnologies.

L'article intítulat «Problemas crítico-interpretativos y tradiciones unitestimoniales: el caso de la *tenso* entre *Maître* y *Guilhalmi* (BdT 112,1)», és un clar exemple d'edició i interpretació d'un text literari. Malgrat tractar-se d'una *tenso* trobadoresca que ha gaudit de nombrosos treballs per part de la crítica, Maria Luisa Meneghetti ofereix una nova visió concentrant-se en els problemes d'interpreta-

ció d'un testimoni únic i en l'estudi de la identitat dels personatges. Aquestes ratlles vénen acompanyades pel text poètic («Apêndice: Cercamon, *Car vei fenir a tot dia*»).

A «Le sirventés occitan: un aller-retour entre édition et interprétation?», Gérard Gouiran demostra la riquesa temàtica dels estudis ecdòtics quan analitza aquesta disciplina des del prisma d'un gènere poètic concret: els sirventesos polítics. La recerca es focalitza en els problemes interpretatius de la poètica de Bertran de Born dels anys 1181–83. Després d'una anàlisi interpretativa molt rica, tanquen aquestes línies tres apèndixs que recullen de manera sintètica i esquemàtica el text poètic, els testimonis conservats, la disposició de les estrofes i les variants estudiades dels poemes *Molt m'és descendre car col*, *Anc no's poc far maior anta* i *Non puosc mudar mon chantar non esparga* (BdT 80,28; 80,3; 80,29; respectivament).

«La version française du *Devisement du monde* de Marco Polo: édition et interprétation» vol servir com a guia per a una possible edició de la versió francesa del llibre de viatges del mercader italià Marco Polo. En conseqüència, trobem un seguit d'indicacions, reflexions i interpretacions recollides per Dominique Boutet, fruit de la seva experiència com editor del *Livre d'Ynde*, en col·laboració amb Th. Delcourt i D. James-Raoul, sota la direcció de Ph. Ménard (Ginebra: Droz, 2009).

Michela Scattolini vol oferir al públic una nova edició del text èpic d'*Huon d'Auvergne*. Aquestes «Note per un'edizione sinottica dell'*Huon d'Auvergne*» ressalten les característiques especials d'aquesta *chanson de geste* i, per tant, les dificultats a les quals es troba l'editor. Com a especialista

del text medieval, l'autora italiana es decanta per una edició sinòptica on s'hauran de tenir presents una sèrie de paràmetres per fer front a les particularitats del text.

L'escrit de Sylvie Lefèvre és una reflexió sobre l'obra *Le Testament* de François Villon («“Pour tout ce fournir et parfaire | J'ordonne mes executeurs” (vv. 1920–1921). Editer et interpréter le *Testament* de Villon»). L'autora observa la història de les edicions d'aquest text i la importància de l'estudi de la tradició textual manuscrita —posant especial interès en el testimoni C. Conclouen aquestes observacions, uns breus apunts sobre el *lai-rondeau Item, a maistre Ythier Merchant* (vv. 978–89).

La segmentació textual a la lírica galaicoportuguesa, important tant a nivell lingüístic com interpretatiu, és el motiu d'estudi de la contribució signada per Manuel Ferreiro, «Do manuscrito á edición: consideracions sobre a segmentación textual na poesía profana galego-portuguesa». A través de l'anàlisi d'alguns passatges d'aquesta lírica, es reflexiona sobre la segmentació o puntuació com a solució alternativa, la segmentació i la lectura crítica dels manuscrits, els elements <o, a>, la segmentació de l'element <e>, i la segmentació i hàpax. L'article vol servir de punt de partença per a un estudi minuciós sobre aquesta temàtica en l'àmbit galaicoportuguès, paral·lel a d'altres ja existents en l'àmbit italià i occità: F. Costantini (*Le unità di scrittura nei canzonieri della lirica italiana delle Origini*, Roma: Edizione Nuova Cultura, 2007) i E. Zimei (*Paraula escricha. Ricerche sulla segmentazione della catena grafica nei canzonieri trobadorici*, Roma: Nuova Cultura, 2009).

«*Mais bisilabo? Notas á marxe do Cancioneiro da Ajuda*»,

participació de Mariña Arbor Aldea en aquesta miscel·lània, analitza el comportament del mot *mais*, com a vocable monosil·làbic o bisil·làbic, en el corpus de les *cantigas d'amor* conservades al *Cancioneiro da Ajuda*. Després de l'exemplificació i anotació de les 500 ocurrences de *mais*, es demostra que, majoritàriament, la paraula té caràcter monosil·làbic; amb excepció d'un reduït corpus, objecte d'estudi de la segona part de l'escrit. Aquí, l'autora examina els casos que contradiuen aquest comportament i els refuta, basant-se en els principis de la crítica textual o en els fenòmens de variació lingüística. Així doncs, es corrobora la tesi que la lírica galaicoportuguesa de registre cortès presenta el principi d'isometria.

La contribució de Déborah González Martínez es titula «As *tenso*s de Vasco Gil. Edición e estudo de V1202 e B1512». Tal i com indica el títol, es tracta de l'edició de dues *tenso*s monotestimonials del poeta galaicoportuguès Vasco Gil: *Pero Martiiz, ora por caridade* i *Rei don Alfonso, se Deus vos pardon*. En ambdós casos, l'edició del text ve acompanyada per l'aparat crític, la bibliografia, les notes a la composició i la paràfrasi.

A partir de l'estudi i la interpretació de la *cantiga d'amor* de Pero Garcia Buralés Ai, *Deus, que grave coita de sofrer*, Simone Marcenaro intenta identificar la *rainha franca* del *refran*, tot relacionant aquesta composició amb tres altres líriques del propi trobador, conegudes com 'el cicle de les tres dames'. Els tres elements del títol de l'article —«La *rainha franca*, Jeanne de Ponthieu e il "ciclo delle tre dame" di Pero Garcia Buralés»— convergeixen en el treball d'identificació, datació i interpretació de la *cantiga*.

L'article signat per Miguel

Ángel Pousada Cruz és una anàlisi de la tradició manuscrita de l'obra poètica del trobador Sancho Sanchez. A la introducció d'«A tradición manuscrita de Sancho Sanchez, clérigo» trobem una presentació del trobador i de la seva lírica, així com una breu síntesi de la confecció dels cançoners galaicoportuguesos. A continuació, s'examina la lírica d'aquest trobador-clergue conservada al *Cancioneiro da Biblioteca Nacional de Lisboa*, al *Cancioneiro da Biblioteca Vaticana* i a la *Tavola Colocciana*, fent èmfasi en la col·locació, en les notes al marge d'Angelo Colocci i en els *refrans* de les composicions. L'examen d'aquestes dades permet concloure a l'investigador que Sancho Sanchez era d'àrea compostellana, de l'entorn de D. Pedro, conde de Barcelos, i formava part del grup de trobadors de professió clerical.

«El arte de la distinción» tracta sobre la inclusió del vers 14bis del *Cantar de Mio Cid*, basant-se en el testimoni de les cròniques. Després d'una refutació a les tesis de Càtedra i Montaner —en especial, A. Montaner, «El uso textual de la tradición indirecta (*Historia Roderici*, § 13 y *Cantar de mio Cid*, v. 14b)», dins L. Funes i J. L. Moure (eds.), *Studia in honorem Germán Orduna*, Alcalá: Universidad de Alcalá, 2001, 439–61; que al seu temps respon a A. d'Agostino, «Angustia y esperanza: *Cantar de Mio Cid*, v. 14b», *Voz y Letra*, IX/1 (1998), 3–18, Alfonso d'Agostino presenta nous arguments que defensen la seva tesi, així com una possible reconstrucció del vers. És un article més d'aquesta discussió filològica que, lluny de presentar un to bèl·lig, amaga una sàvia reflexió sobre la interpretació i el valor de divergir en l'acte interpretatiu.

La comunicació de Miguel

Ángel Pérez Priego, «Las variantes de autor (De nuevo sobre los textos del Marqués de Santillana)», s'inicia amb una reflexió sobre el concepte de 'variant d'autor' i el seu paper a camí de l'edició de textos i de la crítica literària. Acte seguit, passa a l'estudi de l'obra del Marqués de Santillana, presentant breument la tradició textual i la *collatio*, per esplaïar-se amb l'anàlisi d'un recull d'exemples d'aquesta tipologia de variants en la seva poètica.

Les línies dedicades als «Prolegómenos a la edición del Cancionero de Palacio (SA7)» de Cleofé Tato García resulten un material imprescindible per a qualsevol editor d'aquest text. Primerament, es descriu el cançoner en qüestió, es passa revista a les edicions existents i s'argumenta el perquè d'una nova edició. Les singularitats del text, sobretot codicològiques —fins al moment, obviades—, són el punt de partida de la nova edició del cançoner, tal i com subratlla l'autora.

Juan Miguel Valero Moreno afirma que «la combinación de problemas, preguntas y respuestas configura la disciplina histórica de la filología» (319). Partint d'aquest binomi problema-resolució, l'autor tracta els aspectes crítics de la tradició de les traduccions vernacles catalana i castellana del *Liber de doctrina dicendi et tacendi* i, va més enllà, quan suma el testimoni indirecte conservat en les adaptacions catalanes i castellanes de *Li livres dou Trésor*. D'aquesta manera, «La tradición inquieta: filología mediolatina y filología romance. Tradición ibérica de la *Doctrina dicendi et tacendi* de Albertano de Brescia» desdibuixa la constel·lació de variants de l'obra. A l'apèndix B, es recull la transcripció crítica del text castellà conservat al manuscrit 4202 de la Biblioteca Nacional d'Espanya.

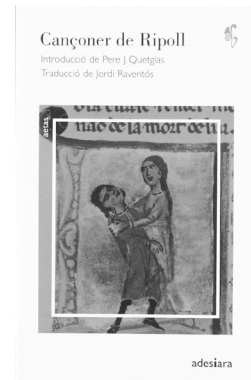
A «Consideraciones sobre la edición crítica del *Félix* o *Libro de las maravillas* de Ramon Llull», Lola Badia mostra el mètode de treball d'edició col·lectiva del *Félix* o el *Llibre de les meravelles* que es publicarà en el marc de la col·lecció d'obres lul·lianes catalanes («Nova Edició de les Obres de Ramon Llull», NEORL). L'article consta d'una introducció a l'obra del filòsof mallorquí i a l'obra a publicar, una *recensió*, un estudi textual amb la filiació dels manuscrits —exemplificada a través de cinc extrems de l'edició— i, la *ratio edendi*, on apareix un sisè exemple d'un fragment de text amb el corresponent aparat crític.

Tanca el llibre la reflexió de José Manuel Lucía Megías sobre l'edició digital: «La edición crítica más allá del papel. ¿Hay vida fuera de la Galaxia Gutenberg?». Després d'una breu síntesi històrica de l'edició digital i dels recursos tecnològics existents, l'autor delimita els fonaments de l'edició filològica digital i marca el camí d'una edició pròpia de la societat del segle XXI.

En conjunt, la sèrie de treballs presentats ressalten per la seva riquesa casuística —trobem nombrosos exemples provinents de diverses llengües i literatures romàniques— i temàtica —entre altres, la interpretació de textos medievals, l'exegesi, problemes de crítica textual, mètodes d'edició, les noves tecnologies aplicades a la filologia. Aquest caràcter heterogeni dona al lector la imatge d'un punt de trobada on estudiosos d'àmbits diversos, especialitzats en diferents llengües i literatures, amb variats mètodes de treball, s'han aplegat per dialogar entorn de l'ecdòtica i l'hermenèutica.

IRENE CAPDEVILA ARRIZABALAGA

Cançoner de Ripoll **Introducció de Pere J. Quetglas, Traducció de Jordi Raventós**

Martorell: Adesiara, 2009, 117 pp.

L'editorial Adesiara té l'encert de presentar-nos l'edició i traducció al català dels vint poemes líricoamorosos escrits en llatí del manuscrit 74 del fons de Ripoll de l'Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), descoberts per Lluís Nicolau d'Olwer (a l'article de 1923 «L'escola poètica de Ripoll en els segles X–XIII»). Així ens ho explica Pere J. Quetglas a l'acurada introducció on fa un repàs del periple del manuscrit fins arribar a l'ACA i comenta les poques edicions i traduccions que s'han fet d'aquestes peces de caire goliardesc, tot afegint alguna consideració a l'estat de la qüestió de l'estudi d'aquest *Cançoner* que confegeix amb rigor mitjançant les notes pertinents de l'estudi de la bibliografia al final del volum.

Els poemes se'ns presenten en versió bilingüe perquè puguem comparar el text original amb la traducció poètica que ens proposa Jordi Raventós, que intenta mantenir sempre que és possible l'esquema mètric i la rima sense que el resultat sigui un llenguatge artificios o allunyat del vertader sentit del text original. Cal doncs, lloar el treball

tant de traducció com de cerca del registre adient per un lector del segle XXI.

La temàtica i el tractament d'aquests poemes serveixen de base per a les hipòtesis sobre l'autoria de les composicions i la voluntat de clandestinitat, palesa en l'ocultació dels títols que expliquen la situació dels poemes al còdex com a afegitó a les planes deixades en blanc al primer període de composició al segle X. Quetglas connecta el contingut del *Cançoner* amb la poesia dels goliards i estableix així un perfil d'autoria en consonància amb els *Carmina Burana* de Benediktbeuern o altres composicions d'autors com el Primat d'Orleans, Gautier de Châtillon o Pere Abelard.

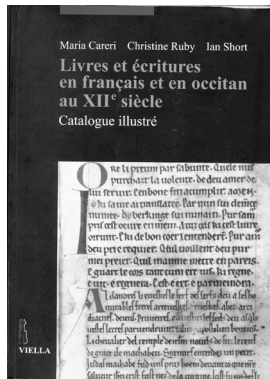
La panoràmica de les conclusions dels estudis d'aquests poemes que ens ofereix la introducció de Quetglas (Therese Latzke, 1975; Alison G. Elliott, 1980; Joesé-Luis Moralejo, 1985) no aclareix la identitat de l'autor ni el fet de si el redactor és un mer copista o n'és el creador, fet que dificulta la localització geogràfica d'aquest autor volgudament anònim i impedeix que es pugui precisar si el *Cançoner* és obra de l'escola poètica de Ripoll o d'origen molt més llunyà. Sí que s'estableix la data de redacció entorn la segona meitat del segle XII. També ens il·lustra sobre la recerca de la destinatària o destinatàries de les poesies per poder aportar dades més concretes sobre el marc geogràfic de composició (Latzke; Olwer; Elliot, Dronke, 1979; Offermans, 1970) amb resultats plausibles però no determinants, tret de la identificació de la Guliberga del poema XII amb Ingilberga (abadessa del monestir de Sant Joan de les Abadesses) a partir de la intertextualitat amb el Concili de

Remiremont i el procés contra Ingilberga de principis del segle XI que té com a conseqüència l'expulsió de les monges de Sant Joan. Tanmateix l'absència de documentació que reforci aquesta teoria fa que el mateix autor ho apunti com a especulació.

La introducció del *Cançonier* es clou amb la justificació dels criteris d'edició i de traducció del volum presentat, després d'haver tingut en compte els emprats a les edicions i traduccions anteriors; i dóna pas al textos presentats en llatí a les pàgines parells i en català a les senars perquè puguem remetre'ns amb facilitat al text original quan llegim la traducció i viceversa. Una edició i traducció rigoroses i amenes per a un públic ampli més enllà de l'erudit i l'acadèmic.

GEMMA CLARISSÓ

Livre et écritures en français et en occitan au XIIe siècle. Catalogue illustré

Maria Careri, Christine Ruby, Ian Short
Roma: Viella, 2011, 274 pp.

Aquest volum, que es pot considerar germà de l'*Album de manuscrits français du XIIIe siècle. Mise en page et mise en texte* (Viella, 2001), és una altra peça de pes

per a l'estudi de la cultura escrita medieval, un edifici que, com bé indiquen els autors al pròleg, tot just s'està començant a construir. En aquest cas, el període que s'ha tingut en consideració és el segle XII, qualificat en termes de 'renaixement', pel viratge en l'estil arquitectònic i artístic, per l'eclosió dels grans estats europeus i, encara més, per l'inici en la vernacularització de la cultura. L'interès d'aquest catàleg rau, doncs, en la seva contribució a l'estudi del pas d'una cultura predominantment llatina a una altra on l'ús escrit de les llengües vernacles —en aquest cas, el francès i l'occità— comença a tenir un espai no testimonial. Com apunten els autors, les primeres traduccions de la Bíblia denoten un procés de laïcització, la puixança del qual queda testimoniada pel nombre creixent de còpies manuscrites, que acompanyen en aquest període els còdexs de contingut hagiogràfic i narratiu, sol·licitats per l'aristocràcia del moment. Tant el procés de còpia com els hàbits dels copistes van haver de canviar per satisfer la demanda d'un nou estil de llibre i els canvis en la tipologia dels textos.

L'interès per la tradició manuscrita francesa dels orígens com a conjunt és recent. Un primer cens del 1981, a càrrec de Brian Woledge, establí un corpus destinat a analitzar la sintaxi francesa antiga. El mateix any, Ian Short publicà un primer inventari dels manuscrits produïts presumiblement al segle XII, i des de llavors hi ha dedicat nombrosos treballs. Finalment, l'any 1989 Terry Nixon va llegir una tesi dedicada a l'estudi dels manuscrits francesos del segle XII i primers anys del XIII, que roman inèdita. Els autors del volum editat per Viella s'han pogut beneficiar d'aquests estudis previs, però han adaptat les dades als principis me-

todològics de la codicologia actual, i l'han construït a partir de cinc pilars fonamentals: 1) els llistats previs han estat revisats sistemàticament a partir de l'anàlisi directa dels manuscrits, 2) s'han afegit o suprimit els ítems que l'anàlisi anterior ha considerat pertinent, 3) s'acompanyen les descripcions dels manuscrits amb un estudi, encara que sigui succint, del seu context de producció, 4) s'afegeixen alguns manuscrits escrits en occità, que s'havien exclòs de les col·leccions anteriors i, finalment, 5) es reproduïxen imatges de cada manuscrit. D'un total de 200 manuscrits analitzats, només s'ha considerat que pertanyen al període estudiat 102 (més 19 dubtosos, que s'han relegat a un apèndix). Els criteris a partir dels quals es van garbellar els manuscrits es descriuen de manera detallada a la introducció (xv–xxxI, especialment xxii–xxv), així com les dificultats que comporta la datació d'aquests testimonis.

El volum recull i cataloga, doncs, 102 manuscrits conservats copiats en francès o en occità al segle XII. És una dada significativa si la comparem amb l'escassa dotzena de manuscrits conservats del període comprès entre els segles IX i XI, però encara té més rellevància si ens fixem en el miler llarg de còdexs copiats al segle XIII. Des d'aquesta perspectiva d'història codicològica, els autors remarquen la importància del segle XII com a punt d'inflexió, d'inici de l'auge del sistema de còpia en llengua vulgar. El catàleg està organitzat alfabèticament a partir de la localització geogràfica actual dels còdexs, i ofereix dades succintes sobre la datació, l'origen geogràfic i el contingut, acompanyades per una descripció una mica més detallada de les dades codicològiques (tipologia de l'escriptura, impaginació i decoració), amb notes miscel·lànies

sobre el còdex, sempre interessants, i una nota bibliogràfica final. Un índex de noms i de llocs completa aquest volum i el fa encara més útil.

La tipologia de textos censats és molt variada, però els autors han fet un treball de síntesi per donar al lector una idea del conjunt d'aquest corpus i dels trets més destacats que el caracteritzen: informen, per exemple, de la gran quantitat de testimonis fragmentaris (27 de 102), o del nombre de textos bilingües. Els autors destaquen la presència de cinc grans gèneres literaris en el cens de manuscrits: *roman*, historiografia, hagiografia, cançons de gesta i lírica. El catàleg reporta cinc còdexs en occità en aquest període, els números 38 (trad. occitana de l'evangeli de Joan), 70 (trad. occitana del *Codi*), 82 (poemes piadosos), 80–1/2 (dos fragments de sermons en llemosí). L'anàlisi dels continguts dels manuscrits conservats indica clarament les tendències culturals del període i, fins i tot, permet d'establir diferències en els interessos de diversos nuclis geogràfics, que responen sens dubte a centres de producció encara pendents de ser identificats i estudiats.

MARIONA VIÑOLAS

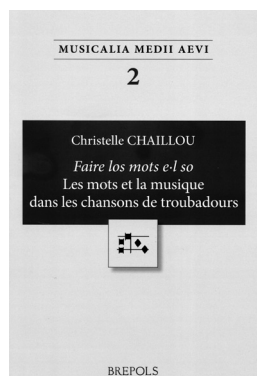
TRADUCCIONS D'OBRES CATALANES

Anonyme du XIVe siècle, *Le livre de cuisine de Sent Sovi*, trad. Patrick Gifreu, Perpinyà: Éditions de la Merci, 2013.

Bernat Metge, *Der Traum*, traducció i introducció [de] Roger Friedlein, Berlin – Barcelona, Lit – Barcino, 2013, 112 pp.

Manuel Dies de Calatayud, *Recettes de beauté féminine*, trad. Patrick Gifreu, pres. Teresa-Maria Vinyoles, Perpinyà: Éditions de la Merci, 2013.

'Faire los motz e-l so'. Les mots et la musique dans les chansons de troubadours Christelle Chaillou

Turnhout: Brepols, 2013, 274 pp.

La recerca musicològica sobre els trobadors ha viscut una progressió molt remarcable des dels anys setanta del segle XX, sobretot gràcies a estudis com els de Hendrik Van der Werf, Elizabeth Aubrey, John Haines, i altres, que han obert una nova etapa després de les grans síntesis de Friederich Gennrich. Tots aquests estudiosos s'han esforçat a mostrar en detall la constitució de les melodies i la seva relació intrínseca amb la lletra de les poesies: els resultats aporten una gran riquesa de dades sobre els particulars de la composició musical i s'allunyen de l'intent de definir les grans estructures que caracteritzen el conjunt de la tradició poètica i musical dels trobadors — com va fer la generació anterior. Una de les aportacions principals ha estat la constatació del paper clau de l'oralitat en l'art poètica dels trobadors; l'altra, l'evidència que cal estudiar en el mateix pla els procediments retòrics de la poesia i de la música.

El llibre de Christelle Chaillou és un pas ferm en aquesta direcció, centrat sobretot en dues grans preguntes: com es

componia una peça i quina era la relació entre la música i la lletra. El volum està dividit en tres parts, intitolades *Razos*, *Trobar* i *Remember*, corresponents a les tres etapes de la creació musical dels trobadors.

La primera part del llibre (*Razos*, 17–61) assenta els fonaments metodològics de la seva recerca. Tot i l'absència d'informacions teòriques que datin de l'època dels trobadors, Chaillou espigola les descripcions i notícies escadusseres sobre el trobar contingudes a les fonts antigues i, a la vegada, elabora un estat de la qüestió a partir de la historiografia musical. Tot seguit, delimita el corpus a partir del qual mirarà de trobar una resposta a les dues grans qüestions que ha plantejat. Es tracta de divuit poesies de deu poetes de la quarta generació musical (1180-1240, segons va establir Margaret Switten): Albertet, Cadenet, Guilhem Ademar, Guilhem Augier Novella, Monge de Montaudon, Peire Ramon de Tolosa, Perdigon, Pistoleta, Pons de Capduelh i Uc Brunenc. El gènere més representat és la cançó, amb tretze exemples, acompanyats de tres sirventesos, una alba i un *descort*. Entre les reflexions d'aquesta part preliminar, Chaillou formula els problemes metodològics que comporta la mobilitat de les melodies en l'establiment del corpus de referència i dona raó de les seves tries en aquest sentit.

La segona part (*Trobar*, 63–157) analitza detalladament l'encaix de música i text a les peces del corpus i remarca, de manera especial, com la melodia i els motius musicals del primer vers són el nucli a partir del qual es desplega el conjunt d'atributs musicals de la peça, mitjançant diversos recursos retòrics com ara l'amplificació, l'abreviació, la inversió,

la retrogradació o la variació. En tot el corpus es pot observar, entre altres dades ben interessants, com, de manera general, en la música dels trobadors tant les formes amb repetició com les que no en tenen sempre mostren una estructura bipartida.

La tercera part (*Rememberar*, 159–200) passa revista a les traces que el trobar, en el sentit d'acte de creació poètica i musical, ha deixat a la peça poètica, posant èmfasi sobretot en els mecanismes orientats a impactar en la memòria del públic per tal d'assegurar la pervivència de la peça en el temps. Es compara la informació sobre les habilitats de cada trobador que apareix a les *vidas* amb les habilitats musicals que es poden deduir de la construcció musical i poètica de les seves peces. Se'n desprenen dues constatacions: a) la transmissió de les melodies (com també la seva creació) era oral i rarament devia tenir el suport de l'escrit —tot i que des dels orígens es fa referència als dos tipus de transmissió—, i b) no hi ha cap correlat musical d'una distinció entre gèneres.

Superant l'aïllament tradicional de l'estudi de la melodia respecte del text i l'èmfasi de la recerca musicològica sobre les estructures regulars, Chaillou ha pogut en uns casos afirmar i en altres confirmar quatre idees clau en el seu objecte d'estudi. Primer, constatar que l'element que es repeteix no sempre és la melodia del vers sencer, sinó que a vegades les repeticions són de motius que no equivalen a un vers. Segon, la frase melòdica no sempre comença i acaba al mateix vers. Tercer, la repetició no és l'únic element emprat per emfasitzar: també la cadència, la modalitat i la línia musical. Quart, un sistema que aïlla les peces del conjunt del «chemine-

ment poétique» (és a dir la conjunció de lletra i música al llarg de tot el poema) no pot representar l'art de trobar. Chaillou valora enormement les aportacions de Switten i Aubrey cap a un estudi dels detalls tècnics de la melodia més que no pas a la fixació d'una estructura estable, però mira d'anar més enllà a partir de l'acoblament dels aspectes musicals amb els aspectes retòrics i de composició: la «interaction entre la forme et le contenu a été relevée soit pour la mélodie soit pour le poème, mas jamais pour les deux simultanément» (175–76). Lluny d'un formalisme estèril, doncs, les modulacions i les subtilitats de l'art de trobar varien de peça a peça, dintre d'un marc general vague. El lligam entre el desplegament melòdic i el textual van de bracet i es reforcen mútuament, no són elements aïllats que els trobadors hagin concebut de manera independent.

L'oralitat és al cor del context de producció i en condiciona totes les etapes. L'elaboració d'una cançó té tres mecanismes principals: la forma (estructura), la progressió (fusió extensa de lletra i música) i la realització local (detalls). Aquesta darrera pot servir per fer un canvi en la línia melòdica, per reforçar-ne la semàntica o per ajudar a recordar la peça. A vegades aquests tres recursos són presents de manera simultània. La *mise-en-forme* es pot fer a partir de dos principis essencials: la disposició i la realització local, que es poden sumar i poden afectar la melodia, el poema o ambdós.

El volum acaba amb unes conclusions modèliques (197–200); dos annexos: un, amb la llista completa de les melodies trobadoresques conservades amb indicació sinòptica de tots els testimonis (201–10), i l'altre, amb l'edició de totes les melodi-

es del corpus acompanyades del text crític occità i una traducció francesa (211–64); clouen el volum una bibliografia i un índex de noms (265–74). En definitiva, aquesta excel·lent monografia de Chaillou constitueix una aportació de primera magnitud a l'estudi del coneixement i la vàlua musical dels trobadors. Té, a més a més, la virtut metodològica de recordar-nos que l'aïllament de les formes artístiques respecte del seu context històric de producció, difusió i gaudi és una aberració. I això, en el cas dels trobadors, també vol dir la separació entre l'estudi de la lírica com a obra literària i com a artefacte musical. Hem d'estar molt agraïts, doncs, que l'aproximació multidisciplinària de Christelle Chaillou als trobadors ens hagi permès de veure més enllà de la punta de l'iceberg que hem contemplat durant dècades.

SADURNÍ MARTÍ

HISTÒRIA DE LA CORONA D'ARAGÓ

Jaume I: commemoració del VIII centenari del naixement de Jaume I, ed. Maria Teresa Ferrer i Mallol, Barcelona: IEC («Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica», 91–92), 2011 i 2013, 2 vols.

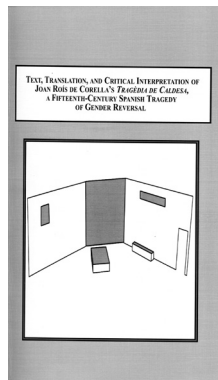
Iván Armenteros Martínez, *Cataluña en la era de las navegaciones: la participación catalana en la primera economía atlántica (c. 1470-1540)*, Lleida: Milenio («Beca de Recerca Ernest Lluch», 6), 2013.

La Corona Catalanoaragonesa, l'Islam i el món mediterrani. Estudis d'història medieval en homenatge a la doctora Maria Teresa Ferrer i Mallol, ed. J. Mutgé, R. Salicrú i C. Vela, Barcelona: CSIC, 2013.

Jaume Aurell, *Authoring the Past. History, Autobiography, and Politics in Medieval Catalonia*, Chicago: The University of Chicago Press, 2012.

Text, Translation, and Critical Interpretation of Joan Roís de Corella's «Tragèdia de Caldesa», a Fifteenth-Century Spanish Tragedy of Gender Reversal: The Woman Dominates and Seduces Her Lover

Peter Cocozzella

Lewiston-Queenston-Lampeter: The Edwin Meller Press, 2012, xvii + 251 pp.

La *Tragèdia de Caldesa* de Joan Roís de Corella és una de les obres literàries medievals que ha acumulat més gruix d'interpretacions crítiques, sobretot perquè el contingut de la peça és atípic, subtil i ambigu, i ha obligat els exegetes a prendre partit, sovint en lectures oposades i conflictives. El llibre de Cocozzella suma a la variada tradició anterior una nova línia interpretativa, basada especialment en dues influències: per una banda les interpretacions lacanianes de les *Heroides* d'Ovidi (Sara H. Lindheim) i per l'altra la noció de tragèdia isidoriana, i per tant no aristotèlica, aplicada a la literatura medieval (Henry A. Kelly). El resultat final, d'aquesta combinació, com veurem, és una visió de la *Tragèdia* com a obra literària que admet una representació dramàtica pública i que és una representació

espacial del drama psicològic de l'amant.

El primer capítol («The world as a dark chamber» 11–40) reflexiona sobre els problemes d'una definició genèrica de la *Tragèdia* i l'acosta, en essència, als *infiernos de enamorados* que, procedents de la tradició francesa, poblen la literatura sentimental hispànica del segle xv (Pardo de la Casta, San Pedro, Escrivà, Moner), una línia doncs que s'allunya de la interpretació de Stefano M. Cingolani i Josep L. Martos, que van a buscar punts de connexió amb la tradició italiana. Cocozzella relaciona al·legòricament el patiment de l'enamorat amb l'espai físic en el qual l'experimenta, és a dir l'espai físic es converteix en una projecció de la vivència íntima de l'amant. És un panorama psicològic i introspectiu, que també pren distàncies amb la visió indeterminista de Francisco Rico.

El segon capítol («Ausiàs March's legacy» 41–63) parteix de la idea que diversos escriptors, entre ells Corella, compartien amb el mestre Ausiàs March visions sobre l'amor i la manera d'enfrontar-s'hi que, sumades, formen un teixit de textos entrellaçats (la noció de *Textual Community* de Brian Stock). En aquest context, Corella (i particularment la seva *Tragèdia*) se situaria en la línia de reflexió psicològica sobre l'amor: és una visió introspectiva, cap a l'interior de l'amant (i per tant solitària), més que no pas una visió que avalua el que passa a l'exterior, que s'adiria més amb les interpretacions moralistes (Cingolani). La cambra obscura, doncs, és un correlat dels conflictes interiors de l'amant.

El tercer capítol («Narcissus revisited» 65–82) estudia la

caracterització de l'amant i de Caldesa en l'economia de la narració, a partir de l'explotació crítica de la mitografia de Narcís. El protagonista es troba en un viatge interior d'autocontemplació narcisista i, en aquest procés, ha construït una imatge idealitzada (cortesana) de la seva dama, que no es correspon amb la seva realitat de 'dona astuta'. Aquesta focalització interior i la construcció d'una realitat virtual separada demostra la manca de consistència de l'estabilitat emocional del protagonista i la seva manca de judici crític responsable (que impediria, també, una interpretació únicament moral de l'obra).

El quart capítol («Aspects of self-fashioning» 83–110), que és central en l'argumentació de Cocozzella, presenta la figura d'una dama 'astuta' que es presenta com a capaç de tota mena de manipulacions, a vegades contradictòries, per assegurar la continuïtat del desig del seu amant, sobretot si sap adequar-se, com la protagonista de la *Tragèdia*, a les projeccions que la masculinitat espera trobar en els comportaments femenins. Tota aquesta línia és una aplicació de la visió de les dones a les *Heroides*, a partir de la interpretació lacianiana de Sara H. Lindheim. Segons aquest punt de vista les heroïnes poden assumir tant el paper de mirall del comportament masculí (poder, identificació) com el model oposat (feblesa, dependència) d'acord amb la tàctica que volen emprar en cada moment. En certa manera, l'home s'estima a si mateix a través d'una dona que el dobla psicològicament i que n'imita els comportaments. Alguns aspectes de la *Tragèdia* s'han relacionat amb Sèneca (Lola Badia, Josep Pujol), però Cocozzella proposa una lectura alternativa, que s'explica al capítol sisè.

El capítol cinquè («The text

of visualizing» 111–49) és un desenvolupament de l'ècfrasi aplicada a la *Tragèdia*. Aquesta figura retòrica, relacionada directament amb els procediments de les *artes memoriae*, consisteix en projectar sobre un objecte, un dibuix, una construcció arquitectònica, en definitiva sobre un espai de referència estructurat, uns continguts que s'hi adaptin al·legòricament, de manera que el lector, o qui contempla l'objecte, pugui retenir-ho millor. Aquesta projecció en una imatge (*imago agens*) també sol tenir com a objectiu provocar un *affectus*, una aproximació moral o estètica del lector cap a la intenció de l'obra. (Cocozzella fa servir també la distinció entre *glaze* (mirada simple) i *gaze* (mirada moral) de J. F. Burke, o la distinció entre *gaze* i *visio* de Stephen G. Nichols.) En aquest procediment l'autor posa en relació el procediment visual de la *Tragèdia* amb la reprovada ficció de la Viuda Reposada als capítols 283–96 del *Tirant*.

Finalment, el capítol 6 («Dramatics and theatricality» 151–81) proposa, ras i curt, l'adopció de la teoria isidoriana de la tragèdia, filtrada a través de la lectura que l'Edat Mitjana fa de Boeci (Henry A. Kelly), per a explicar la *Tragèdia* com a obra literària que es va concebre amb la possibilitat de ser representada teatralment. D'acord amb Isidor, els poetes reciten el seu text entre bambolines, mentre els actors representen el seu paper en silenci, fins que, al final, intervien en la recitació. Cocozzella clou el seu estudi amb una reconstrucció de com podia ser una possible representació, amb un escenari a tres nivells.

Segueixen unes conclusions (183–87), un apèndix que reprodueix la versió catalana de

la *Tragèdia* i la seva traducció a l'anglès (189–205), cinc il·lustracions per reforçar l'argumentació (207–17), una bibliografia (219–37) i un índex de noms i conceptes (239–51).

En definitiva, el llibre de Cocozzella és una agosarada nova interpretació de la *Tragèdia de Caldesa*, interessant i suggestiva des del punt de vista de la crítica literària. Tanmateix presenta algunes llacunes des del punt de vista de la historiografia literària perquè no integra algunes de les aportacions recents (i no tant) sobre l'adscripció genèrica de l'obra, en contacte amb la interpretació senequiana de Badia i Pujol, que en certa manera qüestionen una de les línies fonamentals d'aquest estudi. Em refereixo a les aportacions de Jaume Torró («El mite de Caldesa i Corella al Jardinet d'orats», *Atalaya. Revue Française d'Études Médiévales Hispaniques*, 7 (1996), 103–16) i les precisions dels diversos estudis sobre la traducció catalana medieval de les tragèdies de Sèneca a cura de Tomàs Martínez Romero.

SADURNÍ MARTÍ

TRADUCCIONS LLATINES

Les Sortes sanctorum. Étude, édition critique et traduction, ed. Enrico Montero Cartelle, París: Classiques Garnier, 2013.

Càntic dels Càntics de Salomó, ed. i trad. Narcís Comadira i Joan Ferrer, Barcelona: Fragmenta Editorial, 2013.

Guillelmus de Aragonia, De nobilitate animi, ed. i trad. William D. Paden i Mario Trovato, Cambridge: Harvard University Department of the Classics («Harvard Studies in Medieval Latin», 2), 2013.

Ramon Llull, Vida de mestre Ramon, ed. i trad. Anthony Bonner, Barcelona: Barcino – Universitat de les Illes Balears, 2013.

CIÈNCIA, SALUT I PRÀCTIQUES MÈDIQUES

La cura de la salut més enllà dels professionals universitaris: actors, espais, pràctiques i sabers, ed. Carles Vela i Aulesa, Barcelona: CSIC: Institució Milà i Fontanals (monogràfic «Anuario de Estudios Medievales», 43/1), 2013.

Julian Walker, *How to Cure the Plague and Other Curious Remedies*, Londres: British Library, 2013.

Médecine, astrologie et magie entre Moyen Âge et Renaissance: autour de Pietro d'Abano, eds. Jean-Patrice Boudet, Franck Collard, Nicolas Weill-Parot, Florència: SISMELE - Edizioni del Galluzzo («Micrologus' Library», 50), 2013.

Être médecin à la cour (Italie, France, Espagne, XIIIe-XVIIIe siècle), eds. Elisa Andretta i Marilyn Nicoud, Florència: SISMELE - Edizioni del Galluzzo («Micrologus' Library», 52), 2013.

Emotions and Health, 1200-1700, ed. Elena Carrera, Leiden: E. J. Brill («Studies in Medieval and Reformation Traditions», 168), 2013.

T. S. Lenz, *Dreams, Medicine, and Literary Practice: Exploring the Western Literary Tradition Through Chaucer*, Turnhout: Brepols («Cursor Mundi», 18), 2013.

Textos médicos grecolatinos antiguos y medievales: estudios sobre composición y fuentes, ed. María Teresa Santamaría Hernández, Conca: Universidad de Castilla-La Mancha («Humanidades», 123), 2012.

Carlos Dorca Polo, *Història de la matemàtica: des de Mesopotàmia al Renaixement*, Barcelona: Universitat de Barcelona, 2013.

